

De Commissie-Reinoud

De plotseling geactualiseerde schaarste aan energiebronnen kan onder meer van invloed zijn op de onderlinge verhouding van het particuliere en openbare vervoer. Aan publieke vormen van vervoer komt wellicht een steeds belangrijker betekenis toe. In ons land kan dan in de eerste plaats worden gedacht aan de Nederlandse Spoorwegen. Wordt de aandacht op deze belangrijke maatschappelijke instelling gericht dan valt op dat deze zelf ook met grote financiële problemen worstelt, die door het aanhouden van de olieboycot misschien enigszins worden verlicht, maar toch niet wezenlijk worden opgelost.

Onlangs is door de minister van Verkeer en Waterstaat een commissie ingesteld die hem voorstellen moet doen omtrent de maatregelen die bij de Nederlandse Spoorwegen genomen dienen te worden, ten einde de financiële tekorten te beperken. De commissie staat onder leiding van de oud-directeur-generaal van het Staatsbedrijf der PTT, de heer H. Reinoud. De instelling van de commissie lijkt op het eerste gezicht niet overbodig, want de tekorten van NS zijn in de jaren 1969 tot 1972 gestegen van f. 95 mln. tot f. 271 mln. Voor de jaren 1973 en 1974 zijn de tekorten begroot op f. 335 mln. en f. 440 mln.

De Commissie-Reinoud heeft de opdracht gekregen op korte termijn te adviseren omtrent de mogelijkheid belangrijke besparingen door te voeren. De opdracht is in zoverre merkwaardig dat er een intensief contact is tussen het Ministerie en NS, zodat de vraag opkomt of langs de rechtstreekse weg niet reeds wordt gewerkt aan het uitkammen van het bedrijf. Verder is bekend dat tot nu toe de overheid korte-termijnantwoorden gaf op de lange-termijn-beschouwingen van NS.

Het beleid op lange termijn kan niet blijven staan bij het opvoeren van de efficiency. Het gaat dan in de eerste plaats om een evaluatie van de voorzieningen die van de Nederlandse Spoorwegen door de maatschappij worden geëist. De discussie over deze maatschappelijk georiënteerde wensen dient door de overheid op gang te worden gebracht. Tot deze discussie over de prioriteiten op het terrein van het door de NS te verzorgen openbare vervoer zal de overheid zelf een bijdrage moeten leveren. Alleen op die manier kan concrete inhoud worden gegeven aan het oogmerk van minister Westerterp de Stuurgroep Verkeer en Vervoer in het bijzonder te belasten met de integratie van het verkeers- en vervoersbeleid.

Dat de overheid nu plotseling haast heeft met de Nederlandse Spoorwegen is niettemin begrijpelijk, daar zij voor de grote tekorten ruimte in de miljoenennota moet vinden. Van belang is in dit verband het volgende aan de Commissie-Reinoud gegeven uitgangspunt.

„De rijksbijdrage dient niet sneller te stijgen dan overeenkomt met de gewogen procentuele loonsom- en prijsstijging, waarbij een redelijk te achten deel van de loonsomstijgingen wordt gedekt door produktiviteitsstijging”.

Deze passage roept allereerst de vraag op hoe ernstig de regering het meent met haar voornemen het openbaar vervoer te stimuleren door het uitbouwen van een integraal verkeers- en vervoersbeleid en door het beschikbaar stellen van middelen. Een nadere precisering zou in dit opzicht zeer gewenst zijn. Een tweede onduidelijkheid betreft het verband dat wordt gelegd tussen de loonsomstijging en de produktiviteitsstijging en de rol die dit verband speelt in de omvang van de rijksbijdrage. Een derde onduidelijkheid betreft de ruimte die het gegeven uitgangspunt laat voor het toepassen van arbeidsbesparende methoden. Een vraag die wegens het loongevoelige karakter van NS van groot belang is. De gekozen formulering laat verscheidene interpretaties toe, waarover een publieke discussie zinvol kan zijn. Deze publieke discussie is vooral van belang wegens het uiteenlopende werkgelegenheidseffect dat in afhankelijkheid van een concrete interpretatie kan worden onderkend. Er staan zoveel belangen op het spel dat ook van de zijde van het ministerie van Financiën opening van zaken mag worden verwacht.

De Nederlandse Spoorwegen zijn zozeer gevoelig voor de ontwikkeling van het particuliere personenvervoer dat een uiterst behoedzaam beleid gewenst is. Daarom kunnen wij het uitgangspunt van de regering dat een verdergaande beperking van de rijksbijdrage aan de Spoorwegen gewenst is, niet geheel plaatsen.

De Commissie-Reinoud staat voor de bijna onmogelijke opgave in korte tijd een wezenlijke bezuiniging tot stand te brengen. Misschien vergroot de onverwachte olieboycot de opbrengsten van het openbaar vervoer, maar dan nog blijven de tekorten groot. Het is te hopen dat spoedig duidelijk wordt welke de nauwkeurige implicaties zijn van de aan de Commissie-Reinoud verstrekte opdracht. Daarbij is vooral inzicht gewenst in het op lange termijn te verwachten beleid.

Inhoud

<i>Prof. Dr. A. Heertje:</i> De Commissie-Reinoud	1025
Column Misleidende (bij)naam, door <i>Prof. Dr. N. H. Douben</i>	1027
<i>Drs. P. J. J. Lesuis en Drs. F. Muller:</i> De economische gevolgen van de oliecrisis	1028
Notitie De zee verkwikt, door <i>W. D. Franckena</i>	1029
<i>Drs. F. H. J. M. Knegtel:</i> Fusies en vakbonden	1031
Geld- en kapitaalmarkt Schatkistpapier, door <i>Drs. A. D. de Jong</i>	1035
Toets op taak De budgettaire rol van het parlement, door <i>Drs. J. M. Bronneman</i> ..	1037
Mededeling	1038
Au courant Polarisatie door de werkgevers, door <i>A. F. van Zweeden</i>	1039
Ingezonden Haastklus?, door <i>Drs. A. H. R. van de Mosselaer</i> met naschrift van <i>Drs. L. Hoffman</i>	1040
<i>Drs. L. A. van der Linden:</i> Attitudes ten opzichte van onderzoek	1042
Boekennieuws	1044

Abonnementsprijsverhoging ESB

De stijgende kosten veroorzaken nog steeds tekorten op de exploitatierekening van ESB en maken een verhoging van de abonnementsprijs onvermijdelijk. Ter voldoening van de door de regering gevraagde matiging is echter besloten deze verhoging slechts f. 5 voor het nieuwe kalenderjaar te doen zijn.

Met ingang van 1 januari 1974 wordt de abonnementsprijs derhalve f. 80 (incl. BTW f. 83,20) en de abonnementsprijs voor studenten f. 50 (incl. BTW f. 52).

Zoals u weet, worden de abonnementsgelden automatisch geïnd; u wordt verzocht de acceptgirokaart af te wachten die onzerzijds wordt toegezonden.

Directeuren NEI

Redactie

*Commissie van redactie: H. C. Bos,
R. Iwema, L. H. Klaassen, H. W. Länbers,
P. J. Montagne, J. H. P. Paelinck,
A. de Wit.
Redacteur-secretaris: L. Hoffman.
Redactie-medewerker: W. D. Franckena.*

Adres: Burgemeester Oudlaan 50,
Rotterdam-3016; kopij voor de redactie:
postbus 4224.
Tel. (010) 14 55 11, toestel 3701.
Bij adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje
meesturen.

Kopij voor de redactie: in tweevoud,
getypt, dubbele regelafstand, brede marge.

Abonnementsprijs: f. 83,20 per kalenderjaar
(incl. 4% BTW); studenten f. 52
(incl. 4% BTW), franco per post voor
Nederland, België, Luxemburg, overzeese
rijksdelen (zeepost).

Betaling: Abonnementen en contributies
(na ontvangst van stortings/giro-
acceptkaart) op girorekeningno. 122945
i.n.v. Economisch Statistische Berichten
te Rotterdam.

Losse nummers: Prijs van dit nummer f. 2,50
(incl. 4% BTW en portokosten).
Bestellingen van losse nummers
uitsluitend door overmaking van de hierboven
vermelde prijs op girorekeningno. 8408
i.n.v. Stichting het Nederlands Economisch
Instituut te Rotterdam met vermelding
van datum en nummer van het gewenste
exemplaar.
Abonnementen kunnen ingaan op elke
gewenste datum, maar slechts worden
beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.

Advertenties: B.V. Koninklijke Drukkerijen
Roelans - Schiedam
Lange Haven 141, Schiedam,
tel. (010) 26 02 60, toestel 908.

Stichting
Het Nederlands Economisch Instituut

Adres: Burgemeester Oudlaan 50,
Rotterdam-3016; tel. (010) 14 55 11.

Onderzoekafdelingen:

Balanced International Growth
Bedrijfs-Economisch Onderzoek
Economisch-Sociologisch Onderzoek
Economisch-Technisch Onderzoek
Vestigingspatronen
Macro-Economisch Onderzoek
Projectstudies Ontwikkelingslanden
Regionaal Onderzoek
Statistisch-Mathematisch Onderzoek
Transport-Economisch Onderzoek

Misleidende (bij)naam

Het is niet gebruikelijk veel aandacht te schenken aan de naamgeving van commissies waarmee ons land bezaaid is. Toch zou ik hier een uitzondering willen maken voor de naam van een commissie uit de Sociaal-Economische Raad die onlangs weer in de publieke belangstelling heeft gestaan in verband met het uitbrengen van een rapport. Het gaat hierbij om de „Commissie Economische Deskundigen”. In de officiële naamgeving komt duidelijk tot uitdrukking dat de leden van deze commissie tot de hooggekwalificeerde professionele economen gerekend dienen te worden. En dat de vijf commissieleden, benevens hun adviseurs, economische deskundigen van naam zijn, daaraan zal wel niemand twijfelen. Juist om deze reden acht ik de bijnaam welke aan deze commissie is gegeven, erg misleidend. Wie op het onzalige idee is gekomen om deze SER-commissie als de „wijze mannen” van de SER te gaan bestempelen, is mij thans niet bekend.

Het doet er trouwens ook zoveel niet meer toe om de naamgever te achterhalen. Van meer belang is het deze bijnaam zo vlug mogelijk te vergeten, hem althans niet meer te gebruiken. Daarvoor zijn enkele serieuze argumenten aan te voeren.

In de eerste plaats kan het veelvuldig gebruik van de bijnaam van deze commissie (bij veel Nederlanders) de indruk wekken, dat de SER tenminste één commissie telt waarin wijze mensen zitting hebben. Tegenover de leden van de overige talrijke SER-commissies is dit niet alleen discriminerend, maar ook nog onjuist. Ik geloof echter, dat weinig commissie-leden aan deze interpretatie zwaar tillen.

Belangrijker is dat de bijnaam aanleiding kan geven tot misverstanden ten aanzien van de verantwoordelijkheid welke de commissieleden als

economische deskundigen dragen bij het uitbrengen van hun adviezen. Zij beoordelen op bepaalde tijden *in de kwaliteit van specialist*, de economische situatie in ons land, zij interpreteren aan de hand van deze evaluatie de toekomstige economische ontwikkeling en zij geven tenslotte hun mening over de realisatie van een aantal doelstellingen welke in het sociaal-economische beleid van de regering een belangrijke plaats innemen. Daarbij adviseren zij ook over de aanwending van de economisch-politieke instrumenten.

Het is de taak van deze commissie om een grondige *economische* doorlichting van het beleid te verzorgen en dat doen de leden als economisch specialist, doch niet in de (aangepaste) kwaliteit van „wijze mannen”. In de rapporten van de betreffende SER-commissie zijn wel „mannen van de economische wetenschap” aan het woord, en mogelijk — doch dat is niet noodzakelijk — kunnen zij óók nog „wijze mannen van wetenschap” zijn. Dit laatste hoeft echter helemaal niet het geval te zijn, en daarom mag zelfs niet gesuggereerd worden dat de taak van deze commissie verder reikt dan het uitbrengen van economisch goed doortimmerde werkstukken.

Dat de verschillende maatschappelijke groeperingen niet altijd even „gelukkig” zijn met de inhoud van de aanbevelingen der commissie is op zichzelf genomen dan ook niet verwonderlijk. Immers, ook voor de economische deskundigen geldt, dat zij zelf midden in de maatschappelijke problematiek staan die door hen wordt geanalyseerd. Hun eigen

„niet-economische” kijk op de economische verschijnselen speelt altijd in mindere of meerdere mate mee bij de vorming van hun oordeel in de analyse. Dat daar ook een scheut wijsheid bij kan zijn, is dan altijd nog meegenomen.

Het is verwarringstichtend indien een groep deskundigen, dat zijn dus specialisten op hun eigen kleine vakgebied, beoordeeld worden met de maat die voor wijzen is bestemd. Gebeurt dit, dan wordt geen recht gedaan aan de *eigen functie* die het specialistische advies voor de opdrachtgever/belanghebbende heeft. Een oordeel van deskundigen is per definitie eenzijdig, daarvoor zijn het immers deskundigen. Een advies van „wijze mannen” wordt daarentegen niet gekenmerkt door de eenzijdigheid van een bepaald specialisme. Vandaar dat wijze mannen ook vaak als „generalisten” worden aangeduid.

Als er nog eens een college van wijze mannen én vrouwen gevormd wordt om van advies te dienen, in welke kwestie ook, dan is het te hopen dat zij niet wegens hun specialistische deskundigheid in de commissie zullen worden gehaald én dat zij niet als deskundigen worden beoordeeld wanneer hun adviezen worden becommentarieerd. Zolang de bijnaam van de bedoelde SER-commissie echter veelvuldig wordt gebruikt, blijft de kans op zo'n onjuiste beoordeling in te grote mate bestaan.

Maar misschien ben ik te zeer de bijnaam gaan signaleren als een mogelijk gevaar, terwijl anderen deze als een echte bijzaak zijn blijven beschouwen. Ik hoop het.

De economische gevolgen van de oliecrisis

DRS. P. J. J. LESUIS
DRS. F. MULLER

In het hier afgedrukte artikel onderzoeken Drs. P. J. J. Lesuis en Drs. F. Muller, beiden werkzaam aan de Faculteit der Economische Wetenschappen van de Erasmus Universiteit Rotterdam, met behulp van input-output-analyse de gevolgen van de verminderde olie-invoer. Zij beperken zich tot de directe effecten voor de olieraffinaderijen en de petrochemische industrie en de indirecte effecten voor de sectoren die wat betreft hun leveringen afhankelijk zijn van de vraag afkomstig van de sectoren olie en chemie. De berekeningen - uitgesplitst over Rijnmond en overig Nederland - tonen onder meer aan dat bij een produktievermindering van beide voornoemde sectoren van 20 en 40% de werkloosheid in Nederland in 1975 met resp. 27.200 en 54.400 personen zal toenemen. Niet wiskundig-geschoolden kunnen eventueel het tweede hoofdstuk, waarin het interregionale input-outputmodel voor Rijnmond en overig Nederland is beschreven, overslaan zonder de essentie van het artikel te verliezen. ESB hoopt ook in de komende tijd aandacht aan de oliecrisis, die van grote invloed op de Nederlandse economie zal zijn, te besteden.

Aangezien bijna alle economische activiteiten alleen kunnen plaatsvinden bij voldoende aanwezigheid van energie, is het duidelijk, dat een beperking van de olie-invoer verstreckende gevolgen heeft voor de Nederlandse economie. Het sterkst zullen de sectoren worden getroffen die olie niet alleen nodig hebben als brandstof, maar ook als grondstof. Daarom zal vooral de olie en chemische industrie de gevolgen ondervinden van de oliecrisis. Reeds thans hebben de olieraffinaderijen en ook een aantal chemische fabrieken hun produktie moeten beperken.

Bij een zeer sterke vermindering van de olietoevoer zullen echter ook de bedrijven die olie slechts gebruiken als brandstof, in de uitoefening van hun activiteiten worden belemmerd. Het probleem is dan, hoe de schaarse olie zo economisch mogelijk over de verschillende sectoren kan worden verdeeld (rantsoenering).

De vermindering van de wereld-olieproduktie komt ook tot uitdrukking in een scherpe stijging van de olieprijs. Recentelijk hebben verscheidene olie-producerende landen hun prijzen meer dan verdubbeld. Deze stijging van invoerprijzen werkt door in de kostprijs van alle produkten.

Wij zullen ons in dit artikel beperken tot het eerste effect van een verminderde olie-invoer, nl. de gevolgen voor de olieraffinaderijen en de petro-chemische industrie. Hierbij wordt echter ook rekening gehouden met de indirecte effecten voor de sectoren die wat betreft hun leveringen afhankelijk zijn van de vraag afkomstig van de sector olie en chemie.

Aangezien de olie- en de chemische industrie vooral geconcentreerd is in Rijnmond, zal dit gebied het meest getroffen worden door een vermindering in de olie-aanvoer. Om voldoende inzicht te krijgen in de regionale differentiatie, zullen wij met behulp van een interregionaal input-output-model zowel de gevolgen voor Rijnmond als voor overig Nederland nagaan wat betreft werkgelegenheid, betalingsbalans en nationaal inkomen.

In een volgende studie hopen wij nader in te gaan op de gevolgen van de stijging van de olieprijs. Ook zullen wij dan trachten een optimale toewijzing van schaarse olie vast te stellen.

Een interregionaal input-output-model Rijnmond-overig Nederland

Een volledig interregionaal input-output-model omvat de relaties tussen de bedrijven in het Rijnmondgebied, de relaties tussen de bedrijven in overig Nederland, de leveringen van bedrijven in Rijnmond aan overig Nederland en de leveringen van bedrijven in overig Nederland aan Rijnmond. In matrixnotatie kan het model als volgt worden weergegeven:

$$\begin{bmatrix} A_{rr} & A_{rn} \\ A_{nr} & A_{nn} \end{bmatrix} \begin{bmatrix} x_r \\ x_n \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} f_r \\ f_n \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} x_r \\ x_n \end{bmatrix}$$

Hierin is:

- A_{rr} de matrix van technische coëfficiënten van bedrijven binnen het Rijnmondgebied;
- A_{nn} de matrix van technische coëfficiënten van bedrijven in overig Nederland;
- A_{nr} de matrix van import-coëfficiënten van Rijnmondbedrijven uit overig Nederland;
- A_{rn} de matrix van import-coëfficiënten van bedrijven in overig Nederland uit Rijnmond;
- f_r de vector van finale vraag naar goederen geproduceerd in het Rijnmondgebied (regionale finale vraag, exporten naar het buitenland en exporten naar overig Nederland);
- f_n de vector van finale vraag naar goederen geproduceerd in overig Nederland (regionale finale vraag, exporten naar het buitenland en exporten naar Rijnmond);
- x_r de vector van bruto produkties in het Rijnmondgebied;
- x_n de vector bruto produkties in overig Nederland.

Uit het model kunnen de produkties per sector op de volgende wijze direct worden uitgedrukt in de finale vraag:

$$\begin{bmatrix} x_r \\ x_n \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} I - A_{rn} & -A_{rn} \\ -A_{nr} & I - A_{nn} \end{bmatrix}^{-1} \begin{bmatrix} f_r \\ f_n \end{bmatrix}$$

$$\text{of: } x = [I - A]^{-1} f$$

Indien we beschikken over ramingen van de finale vraag in een bepaald jaar, zijn de bijbehorende productiehoeveelheden gelijk aan:

$$x_t = [I-A]^{-1} f_t$$

waarbij de index t aanduidt, dat de waarden van de variabelen betrekking hebben op het jaar t . Door gebruik te maken van arbeidscoëfficiënten kan ook de werkgelegenheid worden bepaald:

$$a_t = \hat{w}_t x_t$$

waarin:
 a_t de vector die de werkgelegenheid per sector aangeeft in het jaar t ;
 \hat{w}_t de diagonale matrix van werkgelegenheidscoëfficiënten in het jaar t .

Vervolgens kan met behulp van toegevoegde-waardecoëfficiënten het binnenlands produkt worden berekend:

$$y_t = t' x_t$$

waarin:
 y het binnenlands produkt;
 t' de rijvector toegevoegde-waarde-coëfficiënten.

Tenslotte worden de totale importen berekend met behulp van invoercoëfficiënten:

$$i_t = m' x_t$$

waarin:
 i de totale invoer;
 m' de rijvector van invoercoëfficiënten.

In bovenstaand model zijn de prijzen constant gehouden. Bij de toepassing hebben wij echter gebruik gemaakt van prijsindices van de uitvoer, de invoer, de toegevoegde waarde en de finale vraag. Ook is rekening gehouden met de stijging van de arbeidsproductiviteit en met de inkomens, die wegvloeiën naar het buitenland.

De integratie van de verminderde olie-aanvoer in het model

Gegeven de herkomst van de olie kan worden nagegaan, in hoeverre een beperking van de olie-aanvoer uit de Arabische landen gevolgen heeft voor de totale Nederlandse olie-importen. De herkomst van de ingevoerde olie blijkt uit tabel 1.

Tabel 1. Olie-importen van Nederland in 1972

	mln. ton	%
Saudi Arabië	42,9	33
Koeweit	26,2	20
Iran	19,5	15
Nigeria	13,3	10
Libië	9,2	7
Oman, Ver. Em.	8,8	7
Algerije	4,2	3
Irak	2,1	2
Venezuela	1,1	1
Overige	2,6	2
Totaal	129,9	100

Indien de aanvoer uit Saudi-Arabië, Koeweit, Libië, Oman, Algerije en Irak volledig wegvalt (totale boycot), vermindert de olietoevoer met 72%. Indien deze landen echter alleen hun productie beperken met 25% en Nederland niet geboycot wordt, vermindert de olie-aanvoer met 18%.

In hoeverre Nederland door de Arabische maatregelen getroffen wordt, hangt af van de omvang en de effectiviteit van de boycot, evenals van de mate waarin men erin slaagt olie van elders te betrekken of olie te substitueren door kolen of aardgas. Gezien de wereldwijde omvang van de olie-

De zee verkwikt

De stelling dat stellingen over stellingen „in” zijn bij stellingen kan worden verdedigd aan de hand van het boekje Peyton Place dient op de lijst van soft drugs te worden geplaatst 1). De heren promovendi blijken ook weer inspiratie te hebben geput uit talloze actuele verschijnselen. Een kleine, niet representatieve steekproef volgt hieronder.

„Het slagvaardig besturen van een gedemocratiseerde universiteit vereist een grondige kennis van manipulatie-technieken”. „Het belang dat vele hoogwaardigheidsbekleders aan uiterlijk vertoon hechten is in strijd met de hen toegedachte intelligentie”. „Bij de opleiding tot kapper dient meer aandacht te worden besteed aan politieke vorming”. „Het schadelijkste bestanddeel van de marihuana-sigaret is de tabak”.

Enkele korte „beauties”: „Science? Fiction!” en „de zee verkwikt”.

Door deze laatste stellingen kan worden gesteld dat de stelling „Alle tijd besteed aan stellingen bij een proefschrift, is verspilde tijd” onjuist is.

Wim Franckena

1) De stellingen zijn bijeengebracht door Aad van der Toorn, de uitgeverij is Paris/Manteau, Amsterdam-Brussel.

schaarste, lijkt ons echter een productiebeperking van de sector olie en chemie van 20 à 40% onvermijdelijk.

Wij hebben deze produktiedaling in het model verwerkt door de finale vraag zodanig te verminderen, dat per saldo de vereiste productie tot stand komt. Aan de vraag door bedrijven binnen Nederland wordt echter geheel tegemoet gekomen. Dit komt overeen met de huidige regeringspolitiek: autovrije zondag, gordijnen sluiten, licht uit enz. Behalve de consumptie hebben wij echter ook de exporten naar het buitenland in dezelfde mate veranderd. Door de hoge concentratie van olieraffinaderijen in Rijnmond (nl. 87% van de totale raffinagecapaciteit) wordt de directe produktiedaling beperkt tot de olieraffinaderijen en hiermede samenhangende petro-chemische industrie in het Rijnmondgebied. De consumptie in overig Nederland, voor zover afkomstig uit Rijnmond, wordt evenredig verminderd. Hoewel de olie-aanvoer voor alle bedrijven die niet tot de sector olie en chemie in Rijnmond behoren dus gehandhaafd wordt, werkt de produktiedaling via de matrix van onderlinge leveringen toch door naar alle bedrijven in Rijnmond en overig Nederland die aan de sector olie en chemie leveren.

Bij de toepassing van input-output-analyse worden de gevolgen voor de sectoren handel en vervoer gemakkelijk onderschat. De gebruikelijke input-output-tabellen zijn immers gewaardeerd tegen verkopersprijzen. Dit houdt in, dat de handels- en vervoersmarges niet gerekend zijn tot de produktie van de sector waarvan de getransporteerde of verhandelde goederen oorspronkelijk vandaan komen, maar tot de sectoren handel en vervoer. Voor zover de goederen geleverd worden aan bedrijven binnen Nederland, zijn er geen problemen. In dat geval immers worden de gevolgen voor de handels- en vervoersbedrijven via de matrix van intermediaire leveringen vanzelf meegenomen. Bij een verandering in de finale vraag is dit echter niet het geval, en is er een aparte voorziening nodig. Aangezien de verminderde olie-aanvoer aanzienlijke consequenties heeft voor de finale vraag van de sectoren handel en vervoer, mogen deze effecten niet worden verwaarloosd. Wij hebben daarom de leveringen van de handel en van de vervoersbedrijven voor zover deze niet uit intermediaire leveringen bestaan, gerelateerd aan de finale vraag van de sector waar de goederen oorspronkelijk geproduceerd worden.

Tabel 2. Invloed van de produktievermindering van de sectoren olie en chemie met 20% en 40% op de werkgelegenheid in 1975

	Produktievermindering								
	0%			20%			40%		
	Werkgelegenheid a)		Totaal	Toename werkloosheid a)			Toename werkloosheid a)		
Rijnmond	Overig Ned.	Rijnmond		Overig Ned.	Totaal	Rijnmond	Overig Ned.	Totaal	
1. Landbouw	5,4	298,2	303,6	0,1	0,8	0,9	0,1	1,6	1,7
2. Olie, chemie	19,6	81,3	100,9	3,9	0,4	4,3	7,9	0,9	8,8
3. Metaal, mach. transm.	56,4	263,3	319,7	0,8	0,7	1,5	1,5	1,4	2,9
4. Metallurgie	11,6	308,7	320,3	0,2	0,4	0,6	0,4	0,7	1,1
5. Bouwnijverheid	45,2	500,2	545,4	0,8	0,1	0,9	1,7	0,2	1,9
6. Openbare nutsbedrijven	5,7	51,2	56,9	0,3	0,1	0,4	0,5	0,2	0,7
7. Vervoer	59,3	117,8	177,1	3,9	0,4	4,3	7,8	0,9	8,7
8. Overige industrie	46,4	716,4	762,8	0,6	2,3	2,9	1,3	4,6	5,9
9. Handel, overige diensten	210,7	1312,3	1523,0	8,5	2,9	11,4	16,9	5,8	22,7
TOTAAL	460,3	3649,4	4109,7	19,1	8,1	27,2	38,1	16,3	54,4

a) duizend man

De gevolgen van de verminderde olie-aanvoer

Met behulp van het model hebben wij de gevolgen berekend van een produktievermindering van de sector olie en chemie in Rijnmond met 20 en met 40%. De berekeningen werden uitgevoerd op de IBM-1130 van de Erasmus Universiteit Rotterdam. De resultaten zijn berekend op jaarbasis. Gezien de omvangrijke voorraden is te verwachten, dat de verminderde olie-toevoer eerst na enige vertraging volledig zal doorwerken.

De invloed zal daarom in het jaar 1973 nog gering zijn. Voorzien wordt, dat deze zich in toenemende mate in 1974 zal doen gelden, en dat het volledige effect eerst zal optreden in 1975. Wij hebben daarom het jaar 1975 gekozen als referentiejaar. De gevolgen voor de werkgelegenheid worden gedetailleerd vermeld in tabel 2, en te zamen met de gevolgen voor de betalingsbalans en het nationaal inkomen samen-gevat in tabel 3.

Tabel 3. Invloed van de produktievermindering van de sectoren olie en chemie met 20% en 40% op een aantal economische grootheden in 1975

	Produktievermindering	
	20%	40%
Betalingsbalans	f. 1.250 mln.	f. 2.500 mln.
Nationaal inkomen	f. 1.470 mln.	f. 2.940 mln.
Werkloosheid Rijnmond	19.100 man	38.200 man
Werkloosheid overig Ned.	8.100 man	16.200 man

Ook de gevolgen voor de werkgelegenheid zullen zich eerst na verloop van tijd volledig manifesteren. Vermindering van de productie zal gelukkig niet direct ontslag van personeel veroorzaken. In dat geval zal de toename van de feitelijke werkloosheid geringer zijn dan aangegeven. Niettemin betekent dit, dat de productie met relatief meer arbeid tot stand komt en dat er een zekere verborgen werkloosheid ontstaat. De arbeidsproductiviteit zal dan dalen.

De gevolgen voor de werkgelegenheid zijn ingrijpend. Bij 20% produktievermindering is de directe daling van de werkgelegenheid bij de sector olie en chemie weliswaar tamelijk gering, nl. 3.900 man, maar hier komt nog eens 15.200 man bij in de andere sectoren van Rijnmond en 8.100 man in overig Nederland. De totale werkloosheid neemt dus toe met 27.200 man. De werkgelegenheidsmultiplier voor de sector olie en chemie (gedefinieerd als de verhouding tussen het totale en directe werkgelegenheidseffect) is 7.

Deze multiplier is aanzienlijk hoger dan veelal wordt aangenomen. Dit wordt veroorzaakt door de reeds eerder genoemde wijze van registratie van de handels- en vervoersmarges. Doordat wij deze endogene hebben genomen, heeft een verandering in de productie van de olie- en chemische industrie tevens gevolgen voor de finale vraag van de vervoers- en handelssector. Het ligt voor de hand, dat een groot gedeelte van de activiteiten van handel en vervoer afhankelijk is van de olie.

De grote toename van de werkloosheid manifesteert zich daarom vooral bij de handel (8.500 werklozen in Rijnmond) en het vervoer (3.900 werklozen). Indien wij deze sectoren nader specificeren is duidelijk, dat vooral oliehandelaren, pompbediendes en verder personen werkzaam bij het goederenvervoer, de binnenvaart en de havenbedrijven erg kwetsbaar zijn. Ten dele zijn deze effecten reeds thans aanwijsbaar (werkloze oliehandelaren en stilliggende binnenshippen).

Het saldo van de Nederlandse betalingsbalans verslechtert met f. 1.250 mln. Dit bedrag is de resultante van een exportvermindering en een importvermindering als gevolg van de produktievermindering van bedrijven in Rijnmond en overig Nederland. Als gevolg van de geringere economische activiteit neemt het Nederlands bruto nationale inkomen (gerekend tegen marktprijzen) af met f. 1.470 mln.

Bij 40% reductie in de activiteiten van de olie- en petrochemische industrie, zijn de gevolgen voor werkgelegenheid, betalingsbalans en inkomen tweemaal zo groot. Gezien de lineaire relaties van het model veranderen inkomen, werkgelegenheid en betalingsbalanssaldo proportioneel met de productie van de sector olie en chemie. De grootte van de finale vraag stelt echter een limiet aan de totale omvang waarmee de productie verminderd kan worden. Indien de enige mogelijkheid om de productie te beperken, bestaat uit een vermindering van de finale vraag, is de maximaal mogelijke productiebeperking 70%.

Conclusie

Produktievermindering van de olie- en chemische industrie heeft ingrijpende gevolgen voor de Nederlandse economie. Bij een vermindering in 1975 met 20% neemt de werkloosheid in Rijnmond toe met 19.100 man en in overig Nederland met 8.100 man. De betalingsbalans verslechtert dan met f. 1.250 mln., en het nationale inkomen neemt af met f. 1.470 mln. Dit zegt voldoende over het belang van de olie- en chemische industrie voor de economie. Over de omvang waarmee de sector in feite ingekrompen zal worden, valt echter niets met zekerheid te zeggen. De volgende factoren zijn hiervoor van belang.

- de omvang en de effectiviteit van de olieboycot;
- de mogelijkheid om de olie-aanvoer uit niet-Arabische landen te vergroten;
- de mate waarin de chemische industrie erin slaagt grondstoffen van elders te betrekken (evt. ook gemaakt uit aardgas of kolen).

Een andere mogelijkheid zou zijn, dat de gevolgen van de produktievermindering van de olie- en chemische industrie gecompenseerd worden door vestiging van andere bedrijven, of door toeneming van de overheidsinvesteringen. Binnen het raam van de nationale besparingen zijn de mogelijkheden hiervoor echter beperkt.

P. J. J. Lesuis
F. Muller

Fusies en vakbonden

DRS. F. H. J. M. KNEGTEL*

1. Probleemstelling

Fusies tussen ondernemingen kunnen, maar behoeven geen negatieve gevolgen te hebben voor verschillende direct of indirect bij die ondernemingen betrokken groeperingen zoals werknemers, aandeelhouders, leveranciers, afnemers, overheid enz.

Ik zal me in dit artikel richten op de negatieve gevolgen voor werknemers. Deze negatieve gevolgen zijn te onderscheiden in negatieve gevolgen op korte termijn zoals ontslag, overplaatsing naar een andere stad en/of een andere functie, omscholing, tijd van onzekerheid, vervroegde pensionering enz., en nadelige gevolgen op lange termijn zoals verstoorde promotiekansen enz. Negatieve gevolgen kunnen zich direct na de fusie manifesteren, maar worden vaak op een later tijdstip zichtbaar. Negatieve gevolgen kunnen kwantitatief verschillen voor verschillende personeelscategorieën: uitvoerend, leidinggevend of stafpersoneel 1). De kwantitatieve kant wordt belangrijker naarmate het aantal fusies toeneemt. Van de fusies in de jaren 1963 tot en met 1969 vond 50% plaats in de jaren 1968 en 1969, zoals tabel 1 laat zien 2).

Tabel 1. Aantal fusies per jaar in de periode 1963 tot en met 1969

Jaar	Aantal fusies
1963	90
1964	102
1965	124
1966	115
1967	159
1968	270
1969	342
Totaal	1202

Bron: Stichting Maatschappij en Onderneming.

Van het aantal werknemers in de nijverheid 3) was 40% gedurende de periode 1963-1968 bij een fusie betrokken geweest. Na 1968 is dit percentage waarschijnlijk hoger geworden, omdat het aantal fusies sterk is toegenomen.

De vakbonden, aangesloten bij CNV, NKV en NVV, zijn de aangewezen organisaties om de belangen van de werknemers bij fusies te behartigen. Van de in de periode 1963-1968 bij fusies betrokken werknemers werd 0,9% vrij kort na de fusie ontslagen. Van deze 0,9% behoort 95% tot de categorieën geschoolde en ongeschoolde fabrieksarbeiders en kantoorpersoneel 4).

Dit brengt mij tot de volgende probleemstelling: waarom houdt de vakbeweging zich met de nadelige gevolgen voor werknemers bezig, wat doet de vakbeweging om nadelige gevolgen te voorkomen c.q. te verzachten, hoe doet ze dit en waarom doet ze dit zo?

2. Interpretatiekader

Ik meen dat de institutionaliseringstheorie bij de analyse behulpzaam kan zijn. Institutionalisering definieer ik in navolging van Peper 5) als: een proces waarbij zich rond een bepaald probleem een sociaal handelings- en middelenpatroon ontwikkelt. Het interpretatiekader kent de volgende onderdelen.

A. Voorwaarden die het institutionaliseringsproces bevorderen 6)

1. De aanwezigheid van een bepaald probleem:
 - a. een bepaald fond aan gemeenschappelijke cultuur 7) waaruit een groepering de conclusie zal trekken dat een verschijnsel voor haar problematisch is geworden;
 - b. pogingen om het probleem op te lossen, zich o.a. manifesterend in eisen c.q. doelstellingen;
 - c. is er sprake van een doelstelling of een complex van doelstellingen; bij één doelstelling is de kans op institutionalisering groter;
 - d. de mate van concreetheid van de doelstellingen; zeer concrete doelstellingen kunnen beter en sneller verwezenlijkt worden.

2. De mogelijkheid van communicatie, omdat daar waar geen communicatiemogelijkheden zijn, er van gemeenschappelijk optreden geen sprake kan zijn.

3. Steun van personen en organisaties, wier bijdrage belangrijk is voor verwezenlijking van de doelstelling(en).

B. Factoren die het institutionaliseringsproces richting geven: er zijn ook factoren, die het institutionaliseringsproces in een bepaalde richting dwingen 8)

1. De historische context. De institutionaliseringsmogelijkheden worden beperkt en mede bepaald door wat er in het verleden heeft plaatsgevonden.

* Dit artikel is een samenvatting van een scriptie die de auteur voor het vak economische sociologie aan de Erasmus Universiteit, faculteit der sociale wetenschappen, te Rotterdam, maakte. De auteur bedankt Dr. A. Peper, docent in dit vak, voor zijn raadgevingen.

1) *Fusies, een terreinverkenning*, uitgave Stichting Maatschappij en Onderneming (SMO), Den Haag, 1970.

2) SMO, o.c., blz. 26-29.

3) SMO, o.c., blz. 34, tabel IV, definitie: nijverheid: CBS, *Statistisch Zakboek*, 1972, blz. 118.

4) SMO, o.c., blz. 95, tabel XIII, de verdeling van dit cijfer over personeelcategorieën is gebaseerd op tabel XIV, blz. 97.

5) Bram Peper, *Vorming van Welzijnsbeleid*, Meppel, 1972, blz. 51.

6) Peper, o.c., blz. 52-55.

7) J. A. A. van Doorn en C. J. Lammers, *Moderne Sociologie*, Utrecht-Antwerpen, 1967, blz. 129.

8) Peper, o.c., blz. 48-49.

2. Het sociale systeem; institutionalisering via bestaande in het systeem gebruikelijke kaders zoals wetten en cao's.

C. Stadia in het institutionaliseringsproces

Om het beleid van de vakbeweging te kunnen beoordelen is het van belang, het institutionaliseringsproces in stadia te verdelen. Binnen ieder stadium kan het beleid van de vakbeweging dan worden beoordeeld en kan worden nagegaan hoe ver de institutionalisering is gevorderd c.q. wat er reeds aan probleemoplossing is gedaan.

D. Institutionalisering — probleemoplossing

Bij de evaluatie van het institutionaliseringsproces moet men ermee rekening houden dat voortgaande institutionalisering niet per se probleemoplossing bevordert. Institutionalisering is namelijk een proces waarbij zich rond een probleem een sociaal handelings- en middelenpatroon ontwikkelt. Er staat dus niet dat het *juiste* handelings- en middelenpatroon zich ontwikkelt. Er staat ook niet dat het handelings- en middelenpatroon *volledig* is; het is mogelijk dat het handelings- en middelenpatroon slechts betrekking heeft op enkele, maar niet op alle aspecten van het probleem, dat het bijv. qua probleemoplossend vermogen niet toereikend is, of dat het slechts betrekking heeft op een beperkt gedeelte van de groepering, waarvoor een bepaald verschijnsel problematisch is. Daarom moet worden nagegaan of voortgaande institutionalisering ook steeds voortgaande probleemoplossing betekent.

3. Vakbeweging en fusies

3.1. „Problematisering”

Voor de rol van de vakbeweging bij fusies gaat het er in dit verband om welke definitie de vakbeweging van de fusiesituatie geeft, wat voor haar problematisch is en welke de belangen van haar leden zijn.

Vóór 1963 legde de vakbeweging te veel nadruk op het algemeen belang en te weinig op de directe belangen der werknemers 9), waardoor de relatie met de achterban sterk verslechterde. Dit leidde tot een heroriëntatie binnen de vakbeweging; de bonden gingen zich meer en meer richten op o.a. de problemen van de werknemers in de bedrijven. Tegelijkertijd werd de positie van de werknemers door bedrijfssluitingen e.d. steeds problematischer. In dit klimaat kon het fusieverschijnsel — door de voor werknemers kritieke beslissingen die bij fusies genomen worden — als problematisch worden gedefinieerd. De eerste voorwaarde voor institutionalisering — een bepaald fond aan gemeenschappelijke cultuur — was zodoende vervuld. Het probleem bestond hierin dat de vakbonden op het kritieke fusiemoment geen mogelijkheden hadden, de belangen van hun leden te bewaken.

3.2. Stadia van institutionalisering

De vakbeweging wil hieraan iets gaan doen door het fusieverschijnsel zo te reguleren dat zij deze nadelige gevolgen zoveel mogelijk kan voorkomen. M.a.w. ten aanzien van het fusieverschijnsel wil zij een sociaal handelings- en middelenpatroon ontwikkelen. Daarom is dit reguleringsproces te typeren als institutionalisering.

3.2.1. Stadium 1: 1967-1968

Dit stadium is bijzonder belangrijk omdat hierin het probleem wordt gedefinieerd, via studie wordt geconcretiseerd in een aantal doelstellingen en eisen en omdat globaal de middelen ter oplossing van dit probleem worden aangege-

ven. In het rapport *Gedrag bij ontslag* worden o.a. concrete oplossingen aangegeven voor wie door nadelige gevolgen worden getroffen, en er wordt een ontslagprocedure voorgesteld 10). Verder wordt in dit rapport aangegeven *wanneer* 11) de vakbonden in de fusieprocedure van twee of meer ondernemingen betrokken moeten worden — voordat de definitieve beslissing tot fuseren gevallen is — en *waarom* juist op dat moment. De redenering is dat afstoten van werknemers geld kost, dat door de ondernemingen betaald zal moeten worden. De fusiekosten worden hierdoor verhoogd. Er wordt onder meer aan de volgende middelen gedacht om het fusiegedrag van ondernemers te beïnvloeden: wettelijke regelingen en regelingen in de cao. Er wordt niet uitgezocht hoe en wanneer men deze middelen beschikbaar kan maken en wanneer dit zou moeten gebeuren.

De belangrijkste voorwaarde in deze fase is de concretisering. Verder blijkt hier een nieuwe en zeer belangrijke voorwaarde: het aangeven van de middelen waarlangs de eisen verwezenlijkt zouden moeten worden. Het in stadia verdelen van het proces laat tevens zien dat verschillende van de in het interpretatiekader genoemde voorwaarden van wisselend belang zijn in verschillende stadia en/of slechts voorkomen in bepaalde stadia.

Over de twee genoemde middelen — wettelijke regelingen en cao's — is het volgende op te merken:

- Wettelijke regelingen gelden voor alle werknemers. Sanctienering is in handen van de rechterlijke macht. Wettelijke regelingen zijn historisch gezien zeer gebruikelijke reguleringsmethodes in het sociale systeem i.c. de Nederlandse rechtsstaat. Voor het beschikbaar maken van dit soort kaders is steun van regering en parlement vereist.
- De cao is door de vakbeweging bedoeld als concretisering van en aanvulling op een wettelijke regeling 12). Het is een vanaf ca. 1900 langzamerhand algemeen in gebruik geraakt middel in het systeem van arbeidsverhoudingen 13). In de cao staan rechten en plichten van werkgevers en werknemers vermeld. Doelstellingen en eisen t.a.v. fusies zouden hierin als verplichtingen van de werkgever kunnen worden opgenomen. Men is derhalve van de steun van de werkgevers afhankelijk. In de volgende stadia zal steun van regering en werkgevers daarom een bijzonder belangrijke voorwaarde zijn.

3.2.2. Stadium 2: 1968-1970

Dit stadium begint met de aanleiding tot de feitelijke institutionalisering en eindigt bij het in praktijk brengen van de middelen waarmee men problemen die bij fusies kunnen ontstaan, kan aanpakken. Dit stadium is onder te verdelen in twee substadia: het substadium „Aanleiding” en het substadium „Probleemoplossing via de SER”. Over de aanleiding het volgende:

Juli 1968 wordt de fusie bekend tussen NDSM en Verolme, terwijl de vakbonden ook nog fusies verwachten tussen Wilton-Feijenoord-Bronswerk (WFB), de Verenigde Machiniefabrieken (VMF) en Rijn-Schelde (RS). In totaal zijn bij genoemde ondernemingen 50.000 werknemers in dienst 14). Om de leden de problematiek duidelijk te maken, informeert de Metaalbedrijfsbond NVV hen hierover en tekent tegelijk krachtig protest aan tegen het feit dat zij niet bij de fusie-

9) A. Peper, De overgangsjaren van de Nederlandse arbeidsverhoudingen, *ESB*, 13 januari 1971, blz. 28-33.

10) *Gedrag bij ontslag*, rapport inzake voorzieningen bij bedrijfssluitingen en personeelsvermindering, uitgave WSI-NVV, blz. III.

11) *Gedrag bij ontslag*, blz. 43.

12) *Program van actie*, van de vakcentrales, Utrecht, 1967, blz. 16.

13) J. L. Stassen, stencil *Arbeidsvoorwaardenregeling*, collegejaar 1970-1971, Katholieke Hogeschool, Tilburg.

14) *Metaalkoerier*, uitgave Metaalbedrijfsbond NVV, 12 juli 1968, nr. 28, blz. 2.

besprekingen betrokken wordt 15). Dan volgt de „climax“: het opsplitsen van WFB door VMF en RS.

Duidelijk kon worden aangetoond — ook naar een groter publiek toe — dat er een grote kans bestond dat de belangen van de werknemers van WFB ernstig konden worden geschaad.

In deze situatie trachten de vakbonden de volgende doelstellingen te verwezelijken:

1. recht op overleg met de besturen van de te fuseren ondernemingen voordat de berichten over de fusie aan de pers verstrekt worden 16);
2. recht op onderhandelen over een sociaal plan om eventuele nadelige gevolgen op te vangen 17).

Waarom brachten nu juist deze gebeurtenissen een „versnelling“ in de vormgeving van het gedrag bij fusies? Een verklaring kan gevonden worden in:

1. de gebeurtenissen zelf;
2. het feit dat de fusies plaatsvonden in de metaalsector; met name de metaalbedrijfsbond NVV wil waarmaken dat zij de belangen van de werknemers in de bedrijven behartigt; dit vormt een goede gelegenheid om de daad bij het woord te voegen. Hierbij verkeert zij in de gelukkige omstandigheden dat:
 - a. het rapport *Gedrag bij ontslag* met concrete eisen net een maand — juni 1968 — tevoren werd gepubliceerd;
 - b. de commissie Zeehavenontwikkeling (cie. Winsemius) in het rapport van haar sociale werkgroep heeft vastgesteld dat de vakbonden bij fusiebesprekingen betrokken moeten worden 18);
3. de nadelige gevolgen die de aandeelhouders bij de fusie tussen NDSM en Verolme ondervinden en die duidelijk aantonen dat ook aandeelhouders geen zeggenschap hebben over de ondernemingen waarvan zij mede-eigenaar zijn 19);
4. de mogelijke nadelige gevolgen voor het overheidsbeleid; de betreffende arbeidsmarkten kunnen grote overschotten gaan vertonen. De Galan en Van Herwijnen wijzen bijv. op nadelige beïnvloeding van de regionale werkgelegenheids- en inkomenspolitiek van de overheid, indien fusies leiden tot opheffing van bedrijfseenheden en/of het weghalen van de top van het bedrijf met de stafafdelingen uit economisch zwakke regio's 20).

In deze situatie wordt de problematiek i.c. de externe effecten van fusies tussen ondernemingen als zeer ernstig, zeer urgent gedefinieerd door vakbonden, door de aandeelhoudersvereniging: de Vereniging Effecten Bescherming (VEB) en de regering.

De probleemurgentie bestaat hierin dat men enerzijds op korte termijn geen middelen beschikbaar heeft om fusies aan regels te onderwerpen, terwijl men anderzijds op korte termijn sterk behoefte heeft aan deze middelen. Waarschijnlijk op grond hiervan heeft de regering de SER zo vlug — oktober 1968 — om advies gevraagd.

Steun van derde partijen als aandeelhouders en regering is een zeer belangrijke voorwaarde geweest voor de institutionalisering in dit substadium. Een belangrijke voorwaarde in dit substadium is eveneens de communicatie geweest, die vooral de steun van derde partijen zichtbaar heeft gemaakt. De communicatie van vakbonden, pers, VEB is voornamelijk gericht op probleembewustmaking van zo groot mogelijke delen van de bevolking en specifiek op de eigen achterban. Een belangrijk gevolg van het door de regering gevraagde SER-advies is dat er een ander soort communicatie ontstaat: probleemoplossende communicatie, gekanaliseerd in een institutionaliseringskader: de SER. Een voor de vakbeweging aanvaardbaar kader, omdat via dit kader een wettelijke regeling verwezenlijkt zou kunnen worden.

4. Probleemoplossing via de SER

De fusiegedragsregels zijn opgesteld voor de twee groepe-

ringen, die het meest de nadelige gevolgen van fusies ondervinden, nl. werknemers en aandeelhouders.

Wat betreft de werknemers is men tegemoet gekomen aan de eisen van de vakbeweging: nl. recht op onderhandelen van de vakbonden met de fusiepartners vóórdat definitieve overeenstemming tussen de fusiepartners is bereikt en overleg over een sociaal plan, waarin o.a. wordt vastgelegd hoe men eventuele nadelige gevolgen voor werknemers zal opvangen en waarin tevens grondslagen van het sociaal beleid — voor zover dan te voorzien — worden vastgelegd 21).

De vakbonden hebben zo in grote mate formeel hun zin gekregen. Door het zeer globale karakter van de regels leent het middel zich in principe voor alle aspecten van het probleem. Men zou dit als een succes voor de vakbeweging kunnen aanmerken. Relativering is echter noodzakelijk:

1. als men de gedragsregels vergelijkt met de uiteindelijke doelstelling: voorkomen en verzachten van negatieve effecten van fusies voor werknemers. Inhoudelijk wordt er niets geregeld: „Een a-sociaal plan levert geen overtreding van de gedragsregels op, het ontbreken van een plan wel 22)“. Inhoudelijk hebben de werkgeversorganisaties dus niets behoeven toe te geven;
2. als men bedenkt dat de feitelijke naleving van de regels bij individuele fusies in grote mate afhangt van de mogelijkheid effectief sancties toe te passen. Hieraan ontbreekt veel. Er kunnen maximaal slechts openbare berispingen gegeven worden 23);
3. omdat de werkingssfeer beperkt is tot fusies van ondernemingen waarbij minstens één der ondernemingen 100 of meer werknemers moet hebben 24);
4. omdat de werkingssfeer beperkt is tot ondernemingen, die vertegenwoordigd zijn in de SER via een der werkgeversorganisaties 25). Personeel in dienst van bijv. accountantskantoren, overheidsinstellingen en vakbonden valt daarom niet onder de gedragsregels;
5. omdat fusies tussen twee werkmaatschappijen van een en hetzelfde concern ook niet onder de werkingssfeer van de gedragsregels vallen. In de zin van de SER-definitie zijn dit geen fusies. Er is nl. niet van verandering van zeggenschap sprake 26).

Het is daarom begrijpelijk dat de werkgeversorganisaties blij zijn met het bereikte resultaat; het had slechter uit kunnen vallen 27).

4.1. Opnieuw: voorwaarden voor institutionalisering

T.a.v. maatschappelijke steun als voorwaarde zou men kunnen stellen dat ze hier voorwaarde is voor het snel bereiken van een zeer geringe stap in het institutionaliserings-

15) *Metaalkoerier*, nr. 28, 29, 30, 32, 34, 36.

16) *Metaalkoerier*, nr. 28, blz. 2; *Gedrag bij ontslag*, blz. 43.

17) *Metaalkoerier*, nr. 34, 20 september 1968, blz. 3.

18) *Metaalkoerier*, nr. 28, blz. 2.

19) *Beleggers Belangen*, uitgave Vereniging Effectenbescherming (VEB), 5 juli 1968, blz. 747.

20) C. de Galan, P. F. Van Herwijnen, Fusies, vooral bezien in verband met de factor arbeid, *Sociaal Maandblad Arbeid*, 1972, blz. 724.

21) *Eerste advies inzake gedragsregels in acht te nemen bij het tot stand komen van fusies*, SER, Den Haag, 1970, art. II, I en 3. blz. 21, 22.

22) P. H. Hugenholz, (lid SER-commissie fusieregelen voor het NVV), Een gedragscode bij fusies, *De Naamloze Vennootschap (NV)*, jrg. 47, blz. 210-212.

23) *Eerste advies enz.*, blz. 25.

24) *Eerste advies enz.*, blz. 15.

25) *Wet op de bedrijfsorganisatie 1950*, art. 2.

26) P. van Meeteren, vice-voorzitter VNO, merkte op dat „men in discussies een voortreffelijke openheid en begrip voor elkaars standpunten toonde“, in *Gedrag bij fusies*, *De NV*, jrg. 47, blz. 208-210.

27) *SER-besluit fusiegedragsregels 1971*, uitgave SER, Den Haag, blz. 39.

proces. Als zodanig is ze zeer belangrijk, maar haar bijdrage aan de uiteindelijke probleemoplossing is daardoor betrekkelijk gering. De SER-fusiegedragsregels zijn dan ook een middel dat zeer sterk aanvulling door een ander middel behoeft.

Het feit dat slechts over boven geformuleerde, zeer concrete eisen gesproken is en niet daarnaast nieuwe summierse doelstellingen zijn ingebracht, en dat de probleemoplossende communicatie in een bepaald kader gekanaliseerd is, heeft de institutionalisering in dit substadium bevorderd.

4.2. Derde stadium: 1970 —

Een beoordeling van de feitelijke werking van de fusiegedragsregels levert — na twee jaar praktijk — het volgende beeld op. Ik beperk me hierbij tot de gedragsregels voor werknemers. De SER-fusiegedragsregels-1971 zijn voor de werknemers dezelfde als die van 1970. Ze zijn alleen verwijnd omdat sommige van de gedragsregels van 1970 te vaag waren, zodat twijfel mogelijk was over het feit of ze wel van toepassing waren.

De drie periodes in tabel 2 zijn niet vergelijkbaar omdat iedere periode een verschillend aantal maanden beslaat. De volgende conclusies zijn getrokken op basis van de cijfers van 1971.

Tabel 2.

Jaar	Fusies, waarop gedragsregels van toepassing	Behandelde fusies		In november 1972 nog in behandeling zijnde fusies
		geen opmerkingen	geconstateerde overtredingen	
	1	2	3	4
juli-dec. 1970	153	91	5	57
jan.-dec. 1971	491	219	41	231
jan.-sept. 1972	440	218	36	186

Bron: VVS 28).

Conclusies

1. Er zijn 8% overtredingen in 1971 (cf. kolommen 1 en 3). Percentueel gezien zijn de overtredingen gering, maar onder het volgende voorbehoud:

- dit percentage kan hoger worden omdat 47% (cf. kolommen 1 en 4) van de fusies nog niet behandeld is;
- het aantal fusies zegt niets over het aantal werknemers dat erbij betrokken is.

2. Op 47% van het aantal fusies in 1971, waarop de gedragsregels van toepassing zijn, heeft de commissie voor fusieaangelegenheden van de SER (cie. fa.) geen invloed kunnen uitoefenen. Op grond hiervan kan worden gesteld dat de qua probleemoplossend vermogen en de qua werkingssfeer geringe beïnvloedingsmogelijkheden hierdoor wel zeer gering worden. De vakbonden zouden zich in ieder geval op de geringe effectiviteit van dit middel moeten bezinnen. Mogelijk biedt een betere instrumentering qua mankracht e.d. van de cie. fa. uitkomst.

Bij verdergaande institutionalisering via het middel van de SER-fusiegedragsregels kan gedacht worden aan:

- inhoudelijk verdergaande probleemoplossing. Hiervoor willen de vakbonden echter (zie ook het volgende hoofdstuk) de cao gebruiken;
- het verbeteren van de sanctionering van de bestaande middelen door ze een wettelijke status te geven, en daarmee gepaard gaand de werkingssfeer uit te breiden tot alle werknemers. De controle op de uitvoering van de wet kan gedelegeerd worden aan de SER, zoals reeds eerder is gebeurd.

5. De cao als middel tot institutionalisering

De cao als middel is voornamelijk aangegrepen vanaf 1970. In 1970 kwam de eerste cao met regels voor fusies tot stand, nl. de metaal-cao.

5.1. Functies van de cao.

De functies van de cao kunnen als volgt worden omschreven:

- inhoudelijke vulling en concretisering van de SER-fusiegedragsregels 29). In de metaal-cao wordt bijv. gesteld over welke punten gesproken moet worden bij het voeren van het door de SER voorgeschreven overleg 30);
- aanvulling op de SER-fusiegedragsregels door de werkingssfeer te verruimen;
- cao's hebben beter sanctioneringsmogelijkheden dan de gedragsregels, vgl. toetsing door de rechter.

5.2. Evaluatie van de cao als institutionaliseringskader

Heeft dit middel betrekking op alle aspecten van het probleem? Deze vraag moet ontkennend worden beantwoord. Gevolgen op lange termijn zoals verstoorte toekomstverwachtingen worden in *Gedrag bij ontslag*, waarop verdere institutionalisering grotendeels is gebaseerd, niet genoemd. Wel worden de belangrijkste — in de zin van de meest urgente — aspecten van het probleem door de middelen gedekt.

Richt de institutionalisering zich op alle categorieën, voor wie het fusie-verschijnsel problematisch kan zijn? Ook dit is niet het geval, want minstens 25% van alle werknemers valt onder geen enkele cao 31). Aan de andere kant is het zo dat de categorie personeel, de overheidswerknemers uitgezonderd, die niet onder een cao valt, ook niet vertegenwoordigd wordt door de vakbonden, aangesloten bij NVV, NKV en CNV; voor de evaluatie van het vakbondsbeleid is deze categorie derhalve niet van belang.

De vakbonden trachten de nadelige gevolgen voor de leden te bestrijden via de cao.

Tabel 3.

Jaar	Werknemers onder bedrijfstak-cao's met ontslagregelingen		Werknemers onder bedrijfstak-cao's zonder ontslagregelingen		Totaal aantal werknemers onder deze cao's
	absoluut	%	absoluut	%	
1971	790.338	46	955.186	54	1.745.524
1972	1.136.002	64	518.186	36	1.754.188

Bron: Loonbureau van het Ministerie van Sociale Zaken 32).

Uit deze tabel blijkt dat in 1972 64% van de werknemers die onder een bedrijfstak-cao valt, valt onder cao's met ontslagregelingen. Pas vanaf 1970 zijn de bonden daadwerkelijk dit soort regelingen in de cao gaan eisen, en t.o.v. 1971 is het aantal werknemers dat onder een bedrijfstak-cao met ontslagregeling valt, in 1972 met 18% gestegen. De bedrijfstak-cao met ontslagregelingen lijkt qua werkingssfeer — gezien de groei — een geschikt middel.

De cao mag dan op grond van het bovenstaande een geschikt middel lijken, maar brengt dit middel de probleemoplossing dichterbij? De bedrijfstak-cao's zijn te onderschei-

28) *Verenigingen, Vennootschappen en Stichtingen* — algemeen deel, 1E, supplement 19, november 1972, blz. 199.

29) *Program van actie*, 1967, blz. 16.

30) *Geïntegreerde cao in de metaalindustrie (cao-c) 1972*, uitgave ROM, Den Haag, 1972, blz. 53, 54.

31) Berekend op grond van de tabellen 2, 3, en 6, blz. 75, 77 van *Statistisch Zakboek 1972*, uitgave CBS, Den Haag, 1972.

den in cao's met weinig gedetailleerde ontslagbepalingen en in cao's met gedetailleerde ontslagbepalingen. Deze laatste zijn qua probleemoplossend vermogen het verst gevorderd en zij zijn ook van meer recente datum.

Tabel 4.

Jaar	Bedrijfstak-cao's				Totaal absoluut
	met weinig gedetailleerde ontslagregelingen		met gedetailleerde ontslagregelingen		
	absoluut	%	absoluut	%	
1971	76	88	11	12	87
1972	91	83	19	17	110

Bron: Loonbureau, Ministerie van Sociale Zaken 32).

Uit tabel 4 blijkt dat in 1972 slechts 19 cao's, die slechts 18% van het aantal werknemers die onder een bedrijfstak-cao vallen 32), vertegenwoordigen, gedetailleerde ontslagregelingen bevatten. Uit deze tabel blijkt bovendien dat t.o.v. 1971 het aantal bedrijfstak-cao's met gedetailleerde ontslagregelingen in 1972 slechts met 5% is gestegen en het aantal werknemers dat hieronder valt, slechts met 1%. De steun van de werkgeversorganisaties voor dergelijke ontslagregelingen is dus zeer gering. Op grond van extrapolatie van dit stijgingspercentage zou men kunnen stellen dat deze steun op korte termijn wel gering zal blijven.

Een verklaring voor de geringe steun is te vinden in twee factoren:

1. voor de werkgevers betekenen dergelijke gedetailleerde ontslagregelingen een zo sterke vastlegging — dus verlies van zeggenschap — dat ze dit niet willen;
2. de vakbonden ontbreekt het blijkbaar aan middelen om deze vastlegging alsnog af te dwingen.

De cao is op zich een juist middel, maar de door de vakbonden gevolgde strategie om deze gedetailleerde regelingen in de cao te laten vastleggen, biedt voor de vakbonden (en hun leden) weinig perspectieven.

De aanmerkelijk grotere steun van de werkgevers voor de bedrijfstak-cao's met weinig gedetailleerde ontslagregelingen is te verklaren uit het feit dat de werkgevers zich hiermee aanmerkelijk minder vastleggen. De punten van overleg worden niet gespecificeerd en voor 30 cao's gelden dit soort regelingen slechts indien er „een belangrijk gedeelte van het totaal werknemers” of „aantallen werknemers” ontslagen moeten worden 32). Deze 30 bedrijfstak-cao's betreffen 112.000 werknemers 32). Dit is 9% van de in 1972 onder bedrijfstak-cao's met ontslagregelingen vallende werknemers.

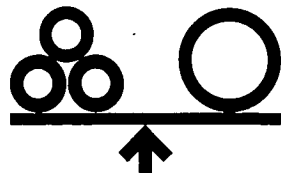
6. Conclusie

De SER-fusiegedragsregels bieden slechts een raam dat — willen zij „werken” — moet worden gevuld d.m.v. de cao's. Deze laatste zijn dus het belangrijkste voor de directe probleemoplossing. De cao heeft de ontoereikendheid van de SER-fusiegedragsregels wat betreft het inhoudelijke aspect gedeeltelijk opgeheven. De cao is juist, maar nog onvoldoende qua probleemoplossend vermogen, en in haar verst gevorderde stadium zeer onvolledig qua werkingsfeer, waarbij verwacht mag worden dat deze onvolledigheid nog lang kan voortduren, tenzij de vakbonden hun strategie aanpassen.

De institutionalisering heeft plaats gehad via de SER en cao — zeer gebruikelijke kaders in het systeem van arbeidsverhoudingen. De institutionalisering via deze kaders heeft vrij snel plaatsgevonden. In zoverre hebben de kaders bevorderlijk gewerkt. Van de andere kant is de totale mate van institutionalisering — probleemoplossing gering, hoewel hier verdeeld over de verschillende bedrijfstakken graderingen van „geringheid” te constateren zijn. De vakbonden zouden eens moeten nagaan of c.q. in hoeverre dit aan deze kaders ligt.

F. H. J. M. Knegtel

32) Loonbureau, afd. documentatie en research (Ministerie van Sociale Zaken), overzichten van maart 1971 en november 1972.

Geld- en kapitaalmarkt

Schatkistpapier

DRS. A. D. DE JONG*

In een vorig artikel over de staats-schuld 1) werd bij de vlottende schuld het schatkistpapier genoemd zonder dat nader op het speciale karakter van dit papier werd ingegaan. Het uitstaande schatkistpapier bedroeg eind juni jl. f. 5.368 mln., dat is 47% van de vlottende schuld en 14% van de totale staats-schuld. De reden om het schatkistpapier in dit stukje nog eens extra te belichten is, naast het relatief grote aandeel in de vlottende schuld, vooral de belangrijke rol die het schatkistpapier speelt bij de

banken en bij transacties op de geldmarkt. In het volgende wordt eerst gesproken over het karakter van het schatkistpapier, de manier van afgifte, de hoeveelheid en het houderschap, en vervolgens over de verschillende functies, die het schatkistpapier vervult op de geldmarkt en bij het bankwezen.

Wat is schatkistpapier?

De naam „schatkistpapier” wil niet

zeggen, dat dit papier nu uitsluitend bedoeld is om in de schatkist of kluis op te bergen. De verklaring is dat het hier gaat om kortlopende schulden van het Rijk, of wel van de Schatkist. Het schatkistpapier is te verdelen in schatkistpromes-

* De auteur is medewerker bij het Economisch Bureau van de AMRO-bank in Amsterdam.

1) Hoe schuldig is de overheid? *ESB*, 8 augustus 1973.

sen (looptijd tot 12 maanden) en schatkistbiljetten (looptijd 1 tot 5 jaar). Per ultimo juni jl. stond er aan schatkistpromessen f. 522 mln. uit en aan schatkistbiljetten f. 4.846 mln. De coupures zijn nogal groot: f. 100.000 voor schatkistbiljetten en f. 100.000 en f. 1.000.000 voor schatkistpromessen. Het gaat hier duidelijk om waardepapier dat niet bestemd is voor kleine beleggers. In de praktijk zijn het vooral financiële instellingen, die dit soort papier kopen. De rente op schatkistpapier zou in principe een nauwe relatie moeten vertonen met de rentestand op het moment van uitgifte, maar in de praktijk wordt de rente gedrukt door de grote behoefte aan schatkistpapier bij de inschrijvende banken. Deze behoefte vloeit voort uit de liquiditeitsbehoefte van De Nederlandsche Bank, waarop nader wordt ingegaan bij de functies van het schatkistpapier.

Het schatkistpapier wordt verkocht door de Agent van het Ministerie van Financiën te Amsterdam en wel op twee manieren: over de toonbank en bij inschrijving. Bij verkoop over de toonbank staan de condities vast, men bestelt telefonisch of schriftelijk (men moet zich bepaald geen echte winkel met een toonbank voorstellen) en op een gegeven moment zal de Agent de afgifte staken, omdat de gewenste hoeveelheid geld is verkregen. Bij inschrijving op schatkistpapier kunnen zowel het gewenste bedrag als het rentepercentage opengelaten zijn. In geval, dat het rentepercentage is opengelaten moeten de inschrijvers de door hen gewenste rente opgeven. Bij dit zogenaamde tendersysteem worden de inschrijvingen beginnend bij die met het laagste rentepercentage toegewezen totdat het gewenste bedrag is bereikt. Ook de inschrijvers met een lagere rente ontvangen dan de (hogere) rente waarbij én het aangeboden én het gevraagde bedrag met elkaar in evenwicht zijn. De schatkistpromessen worden afgegeven op discontobasis, d.w.z. dat bij aankoop het nominale bedrag wordt verminderd met de contant gemaakte rente. Bij de schatkistbiljetten vindt de (halfjaarlijkse) rentebetaling achteraf plaats en geschiedt de afgifte à pari. Naast de afgifte van schatkistpapier door de Agent van het Ministerie van Financiën, welke in principe voor ieder openstaat, wordt soms ook papier afgegeven door De Nederlandsche Bank. Dit zal ter sprake komen bij de behandeling van de functies van het schatkistpapier.

Naast schatkistpromessen en -biljetten bestaan er ook nog schatkistcertificaten. Deze certificaten zijn in 1954 geplaatst bij banken met het doel de grote liquiditeit van de banken af te romen. Met het oog hierop was de verhandelbaarheid beperkt tot de banken onderling, welke beperkingen nu voor een deel vervallen. De schatkistcertificaten zijn geplaatst

in drie tranches met looptijden van 8, 10 en 12 jaar, terwijl daarna, afhankelijk van de tranche, één of tweemaal verlenging heeft plaatsgevonden. Vanaf 1969 vervalt echter telkens ongeveer f. 50 mln. per jaar, zodat van de oorspronkelijke f. 1.200 mln. nog maar f. 950 mln. over is per ultimo juni jl. Hiervan is nu f. 400 mln. vrij verhandelbaar en beleenbaar, en derhalve in hoge mate identiek aan het hierboven beschreven schatkistpapier.

Hoeveelheid en houderschap

Uit de tabel blijkt, dat de hoeveelheid uitstaand schatkistpapier in de loop van de jaren in absolute zin een onregelmatig verloop heeft vertoond. Relatief gezien, bijv. in verhouding tot de binnenlandse staatsschuld of het nationaal inkomen, is er echter sprake van een daling. Zo bedroeg de hoeveelheid uitstaand schatkistpapier ultimo 1950 24% van de binnenlandse staatsschuld en medio 1973 nog maar 14%. Uitgedrukt in een percentage van het nationaal inkomen daalde het bedrag aan uitstaande schatkistpromessen en -biljetten van 29% in 1950 tot 3,5% medio 1973.

De mutaties in de hoeveelheid uitstaand schatkistpapier kunnen het gevolg zijn van transacties (plaatsingen, aflossingen) tussen de Schatkist en geldmarktpartijen (banken, wisselmakelaars) of van transacties tussen de Schatkist en De Nederlandsche Bank. De transacties in schatkistpapier tussen geldmarktpartijen en De Nederlandsche Bank, die deze driehoeksverhouding completeren, hebben uiteraard geen invloed op de totale hoeveelheid uitstaand schatkistpapier.

De afgifte van schatkistpapier door de Agent aan geldmarktpartijen geschiedt onregelmatig (dit in tegenstelling tot het Verenigd Koninkrijk en de Verenigde Staten, waar wekelijks een tender plaatsvindt). Werd in 1971 in de geldmarkt nog f. 2.873 mln. geplaatst (waartegenover aflossingen stonden van f. 4.122 mln.), in 1972 vond in het geheel geen afgifte plaats (wel aflossingen van f. 985 mln.). In het eerste halfjaar van 1973 werd f. 1.380 mln. geplaatst, terwijl f. 489 mln. werd afgelost.

De transacties tussen de Schatkist en De Nederlandsche Bank resulteerden in 1971 in een netto plaatsing van f. 1.532 mln., en in 1972 in een netto aflossing van f. 982 mln. In het eerste halfjaar van 1973 vonden geen transacties plaats.

Als gevolg van de door De Nederlandsche Bank gevoerde openmarktpolitiek (waarop hieronder nader wordt ingegaan) en van verkoop (discontering) van schatkistpapier door banken en wisselmakelaars aan De Nederlandsche Bank vonden er ook onderlinge verschuivingen plaats tussen deze beide partijen. Deze transacties resulteerden

in 1971 en 1972 in een netto toename van het schatkistpapier bij banken en wisselmakelaars van f. 1.284 mln. resp. f. 378 mln., hetgeen het verlies aan schatkistpapier door de transacties met de Schatkist (de hierboven genoemde netto-aflossingen van f. 1.249 mln. en f. 985 mln.) echter niet kon goedmaken. De banken (handelsbanken, landbouwkredietinstellingen en spaarbanken) zijn de belangrijkste houders van het schatkistpapier (zie tabel). De cijfers van de afgelopen jaren laten een toenemende concentratie van het schatkistpapier bij deze instellingen zien. Het overige schatkistpapier is in handen van De Nederlandsche Bank en de andere geldmarktpartijen.

Uitstaand schatkistpapier (in mln. guldens)

Ultimo	Promessen	Biljetten	Totaal	% bij banken
1950	3.371	1.984	5.355	59
1955	237	2.883	3.120	65
1960	247	2.831	3.078	59
1965	719	2.936	3.655	64
1970	1.013	5.424	6.437	80
1971	473	5.971	6.444	82
1972	—	4.477	4.477	100
1973 (juni)	522	4.846	5.368	94

Functies van schatkistpapier

De functies van het schatkistpapier hangen alle samen met het feit dat dit papier als een liquide belegging wordt beschouwd. Men kan een onderscheid maken tussen de functies die het schatkistpapier vervult bij transacties tussen geldmarktpartijen en De Nederlandsche Bank en de functies in het kader van het bedrijfs- en sociaal-economisch toezicht op het bankwezen door De Nederlandsche Bank.

Tussen de geldmarktpartijen onderling vindt tegenwoordig nauwelijks meer handel in schatkistpapier zelf plaats. Het schatkistpapier had vóór de tweede wereldoorlog op de Amsterdamse discontomarkt de wissel al vrijwel verdrongen en bleef ook na de oorlog tot het eind van de jaren vijftig belangrijk. Door de opkomst van concurrerende beleggingsmogelijkheden (buitenlandse geldmarkten, kasgeld aan gemeenten) enerzijds en anderzijds het toenemende belang van het schatkistpapier als permanente belegging voor de banken met het oog op de liquiditeitsvoorschriften, is de markt in schatkistpapier vrijwel verdwenen²⁾. Wel wordt het schatkistpapier gebruikt als onderpand bij transacties tussen wisselmakelaars en andere geldmarktpartijen (met name banken)³⁾.

2) Voor een beschrijving van deze ontwikkelingen zie ook *Wallich & Matthes*, publikatie van mei 1972.

3) Bij de nieuwe liquiditeitsreserve-regeling vormen de bij wisselmakelaars opgenomen gelden een aftrekpost bij de hoeveelheid aanwezige liquiditeiten, terwijl dit niet geldt voor bij anderen opgenomen gelden. Dit heeft bij de banken geleid tot een verminderde belangstelling voor het opnemen van gelden bij wisselmakelaars.

Een belangrijke rol speelt het schatkistpapier in de verhouding tussen De Nederlandsche Bank en het bankwezen. Als de banken krap bij kas zitten, kunnen zij voorschotten in rekening-courant opnemen bij De Nederlandsche Bank tegen onderpand (alleen de Staat heeft een — beperkt — blanco krediet!). Als onderpand wordt meestal schatkistpapier gebruikt. De banken kunnen echter ook nog op een andere manier aan geld komen met behulp van schatkistpapier. Als de resterende looptijd van schatkistpapier 105 dagen of minder bedraagt, kunnen de banken het ook verkopen (disconteren) aan De Nederlandsche Bank.

Een aparte plaats neemt het schatkistpapier in bij de zogenaamde openmarkt-politiek van De Nederlandsche Bank. Hierbij kan de kaspositie van de banken bijv. worden verkrappt door verkoop van schatkistpapier door De Nederlandsche Bank aan de banken tegen voor de banken aantrekkelijke tarieven (d.w.z. hoger dan de op dat moment geldende). Door omgekeerd schatkistpapier te kopen (ook met langere looptijden dan 105 dagen) kan de kaspositie van de banken verruimd worden. Ook kunnen transacties plaatsvinden, waarbij schatkistpapier door De Nederlandsche Bank van de banken wordt gekocht met het beding van wederinkoop („stallingstransacties”), hetgeen een tijdelijke verlichting betekent voor de krappe kassen van de banken. Ook het omgekeerde geval kan voorkomen, waarbij een tijdelijk verruimde kaspositie van het bankwezen wordt

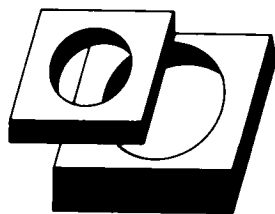
afgeroomd. Om deze openmarkt-politiek te kunnen hanteren moet De Nederlandsche Bank zelf kunnen beschikken over een zekere hoeveelheid schatkistpapier. Eind 1972 was deze „openmarkt-portefeuille” echter geheel leeg als gevolg van verkopen en aflossingen. Toen in het eerste halfjaar van 1973 de kassen van de banken sterk toenamen als gevolg van toestroming van gelden uit het buitenland, heeft De Nederlandsche Bank toch openmarkt-transacties (met beding van wederinkoop) kunnen uitvoeren door gebruik te maken van Amerikaans schatkistpapier dat afkomstig was uit de deviezenreserves. Hierbij wordt bij aan- en verkoop een vaste dollarkoers gehanteerd, zodat de banken geen koersrisico lopen.

Tenslotte vervult het schatkistpapier een belangrijke functie bij de liquiditeitsvoorschriften, die voor het bankwezen gelden. Het aantrekkelijke van het schatkistpapier is dat het als 100% liquide wordt beschouwd, terwijl het in tegenstelling tot andere volledig liquide activa (kas, tegoed bij De Nederlandsche Bank) wel rente geeft. In het kader van het zogenaamde bedrijfseconomisch toezicht zijn de banken verplicht om tegenover de toevertrouwde gelden (rekening-courant, deposito's, spaargeld) een bepaalde hoeveelheid liquide uitzettingen aan te houden, ten einde te kunnen voldoen aan eventuele opvragingen. Ook bij het sociaal-economisch toezicht, waarbij het gaat om de beheersing van de kredietverlening door het bankwezen, speelt het schatkistpapier tegenvoor-

dig een rol. In tegenstelling tot de vroegere kredietrestrictie, waarbij maximum-stijgingspercentages voor de kredietverlening werden gehanteerd, worden bij de nieuwe liquiditeits-reserveregeling de „vrije liquiditeiten” van de banken (die gebruikt kunnen worden voor kredietverlening) beïnvloed. Door verhoging van de hoeveelheid verplicht aan te houden liquiditeiten worden de „vrije liquiditeiten” immers beperkt en daardoor ook de kredietverleningscapaciteit. Aan de liquiditeitsverplichting kunnen de banken voldoen door het aanhouden van een beperkt aantal soorten activa, waarbij het schatkistpapier een overheersende positie inneemt. Indien nu de kredietverlening met behulp van deze nieuwe liquiditeits-reserveregeling wordt afgeremd, is het voor de banken van belang dat tenminste voldoende schatkistpapier beschikbaar komt om te voldoen aan de liquiditeitsverplichting. De afgifte van schatkistpapier is in de afgelopen jaren niet alleen nogal onregelmatig geweest, maar ook onvoldoende. Een passage uit de jongste Miljoenennota 4) geeft echter enige hoop dat dit in de toekomst zal verbeteren.

A. D. de Jong

4) „Ten aanzien van de plaatsing van meerjarig schatkistpapier zal ernaar worden gestreefd de omvang en echelonnering, structureel gezien, zoveel mogelijk af te stemmen op de behoeften van de markt”. *Miljoenennota 1974*, blz. 31.

Toets op taak

De budgettaire rol van het parlement

Welke rol speelt het parlement bij het vaststellen van het niveau en de verdeling van de rijksuitgaven? Heeft het parlement hierop veel of weinig invloed? Het is een vraag, waarop zeer uiteenlopende antwoorden worden gegeven. Een van die antwoorden kan men vinden in de oratie van Prof. Koopmans 1), maar voordat ik de visie van Koopmans bespreek, nog even waar het in zijn oratie om gaat.

De laatste jaren zijn een aantal

nieuwe begrotingstechnieken ontwikkeld, die kunnen leiden tot een rationelere besluitvorming en tot beheersbaarheid van de overheidsuitgaven. De fundamentele kenmerken van het budgettaire gedrag van kabinet, parlement en ambtelijke dienst verzetten zich echter tegen het benutten van die technieken, aldus Koopmans. Hij doet daarom in zijn oratie voorstellen om de door hem veronderstelde gedragsmotieven van de beslissers ingrijpend te wijzigen.

DRS. J. M. BRONNEMAN

Vervolgens zou dan met vrucht van de nieuwe begrotingstechnieken gebruik kunnen worden gemaakt.

Wat zijn nu, in de visie van Koopmans, de fundamentele kenmerken van het budgettaire gedrag van het parlement.

1) Prof. Dr. L. Koopmans, *Beheersing van de overheidsuitgaven*, Deventer, 1973.

Het bestaan van politieke partijen en van fracties doet weinig ter zake. Waar het om draait zijn de vaste commissies voor de verschillende onderwerpen van staatszorg. Hierin zouden specialisten zitting hebben, die het in wezen met elkaar eens zijn. In de commissie voor onderwijs vragen leraren om meer geld voor het onderwijs, boeren eisen in de landbouwcommissie een — financieel — betere behandeling van de agrarische sector en in de commissie voor binnenlandse zaken pleiten burgemeesters en wethouders voor — financiële — soelaas voor de gemeenten 2). En als het hen niet lukt uitgavenverhogingen voor dit jaar af te dwingen, dan slepen ze dikwijls toezeggingen voor het volgende jaar uit het vuur. De specialistengroepen bijten elkaar niet, want in de fracties worden de sectorbelangen niet tegen elkaar afgewogen. De fracties kennen geen consistent programma, waarin hogere uitgaven zijn afgewogen tegen hogere belastingen en waarin het marginale nut van de ene uitgaaf is vergeleken met het marginale nut van een andere uitgaaf. Kortom, het parlement is een factor van betekenis bij het opdrijven van de overheidsuitgaven, tegen de bestaande voorkeuren in.

Daarnaast treft men in dag- en weekbladen regelmatig artikelen aan, waarin de budgettaire onmacht van het parlement wordt beschreven. Onderzoekresultaten lijken deze zienswijze te onderstrepen. Een mondelinge enquête bijv. onder de leden van de Staten-Generaal wees uit dat driekwart van de leden van de Tweede Kamer de parlementaire invloed op de rijksuitgaven te klein vond; éénkwart achtte die invloed voldoende en niemand was van mening dat de parlementaire invloed op de uitgaven te groot was 3). Een ander onderzoek bekeek de mate, waarin de jaarlijkse begroting door de Tweede Kamer is geamendeerd. Wat de begroting 1972 betreft leverde het onderzoek het volgende resultaat op: van de 155 ingediende amendementen zijn er 21 aanvaard (18 van regeringsgezinde kamerleden). In geld gemeten is het effect geweest: een verschuiving van f. 14 mln. en een stijging van de rijksuitgaven met f. 400.000, te zamen 0,04% van het totaal 4).

Degenen die het parlement budgettair onmachtig vinden, hanteren wat men het model van de executieve dominantie zou kunnen noemen 5). Het parlement is passief. De werkelijke voorkeuren van de meerderheid van het parlement kunnen in de eerste plaats niet tot uiting komen door de ambivalente verhouding tussen die meerderheid en het kabinet: het parlement wil het kabinet buigen in de richting van de eigen voorkeuren, anderzijds moet het kabinet overeind worden gehouden. In de tweede plaats worden de parlementaire voorkeuren verdrongen doordat

geen alternatieven worden aangeboden en doordat het parlement maar in zeer beperkte mate zelf alternatieven kan ontwikkelen. Er bestaat een grote afhankelijkheid van regeringsinformatie.

Nu is op beide „modellen” — het model-Koopmans en het model van de executieve dominantie — wel enige kritiek te leveren. Het model van de executieve dominantie houdt bijvoorbeeld geen rekening met de invloed van de fracties tijdens de kabinetsformatie.

Het model-Koopmans (eerder ontwikkeld door Drees Sr. en Drees Jr. 6)) bevat twee elementen: de solidariteit van de specialisten bij het eisen van steeds meer uitgaven en het non-interventiebeginsel. Maar: men kan toch moeilijk volhouden dat de defensiespecialisten het — *ongeacht hun politieke kleur* — eens zijn over verhoging van de defensieuitgaven. En zijn specialisten op het gebied van ontwikkelingshulp en cultuur, *tot welke partij ze ook behoren*, het roerend eens over verhoging van de uitgaven voor die doeleinden?

Deze rubriek wordt verzorgd door het Instituut voor Onderzoek van Overheidsuitgaven

Het andere kenmerk van het budgettaire gedrag van het parlement is, volgens Koopmans, het non-interventiebeginsel. Hiermee wordt bedoeld dat de wensen van de ene groep specialisten niet afgewogen worden tegen die van een andere groep en dat het marginale nut van hogere overheidsuitgaven niet wordt vergeleken met de marginale belastingpijn. Maar: het indienen van tegenbegrotingen begint langzamerhand een (goede) traditie te worden. Voorts lijkt er een tendens te bestaan om voorstellen voor hogere uitgaven vergezeld te doen gaan van voorstellen tot verlaging elders 7).

Wanneer men het budgettaire gedrag van het parlement bekijkt is naar mijn mening de passiviteit van het parlement opvallender dan de activiteit van de vaste commissies en de gebrekkige werking van het afwegingsmechanisme binnen de fracties. De Kamer is niet in staat tegenover de voorkeuren van de executieve een alternatief te ontwikkelen. Een belangrijke factor daarbij is de afhankelijkheid van regeringsinformatie. De laatste tijd zijn verschillende voorstellen gedaan om de bewerktuiging van het parlement te verbeteren en het parlement daardoor minder afhankelijk te doen zijn van inlichtingen die van regeringswege worden verstrekt.

Zo gelooft Prof. Lijphart dat we in Nederland in de richting moeten van meer steun voor parlement en individuele parlementariërs 8). Zijns inziens had men bijvoorbeeld in 1956, toen het ledental van de Tweede Kamer werd uitgebreid van 100 tot 150, beter het ledental kunnen terugbrengen tot 50 en

de staf uitbreiden. Leden van het parlement zouden meer hebben aan een staf dan aan extra mensen in de fractie. Het Tweede Kamerlid J. Terlouw noemde tijdens de algemene politieke en financiële beschouwingen een aantal mogelijkheden om de positie van het parlement te versterken. Een daarvan was de oprichting van een eigen onderzoeksinstituut voor het parlement, naar het voorbeeld van het Amerikaanse Institute of Technology Assessment.

Het lijkt echter raadzaam, alvorens nieuwe (parlementaire) bureaucratieën op te richten, de weg verder te bewandelen die de Tweede Kamer onlangs is ingeslagen: enige tijd geleden is namelijk op initiatief van de Kamer door de Rekenkamer onderzoek verricht naar de organisatie van de universitaire research. Opdrachten tot het verrichten van onderzoekingen over onderwerpen met een specifiek technisch karakter kunnen ook aan andere van de regering onafhankelijke instellingen worden opgedragen dan alleen maar aan de Algemene Rekenkamer.

J. M. Bronneman

2) Dr. W. Drees Jr., *On the level of government expenditure in the Netherlands after the war*, Leiden, 1955, blz. 65.

3) H. Daalder en S. Hubée-Boonzaaijer, *Kamers en kamerleden*, Enkele resultaten van een mondelinge enquête onder de leden van de Staten-Generaal, gehouden in 1968, afdeling Politieke Wetenschap, Rijksuniversiteit te Leiden, mei 1971.

4) Hans Daalder en Sonja Hubée-Boonzaaijer, *Parliament and the Budget*, Netherlands Institute for Advanced Study in the Humanities and Social Sciences, Leiden University, januari 1973, blz. 19-20.

5) Zie ook Hans Daalder en Sonja Hubée-Boonzaaijer, op.cit. blz. 22-23.

6) Dr. W. Drees Jr., Op.cit. blz. 64-66. Dr. W. Drees, *De vorming van het regeringsbeleid*, Assen, 1965, blz. 94.

7) Hans Daalder en Sonja Hubée-Boonzaaijer, op.cit. blz. 28.

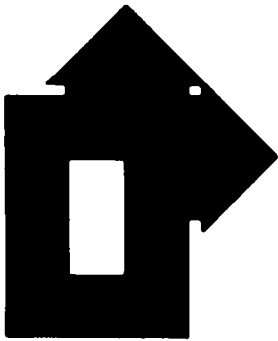
8) Prof. Dr. A. Lijphart, *Hervorming van het parlement in vergelijkend perspectief*, *Socialisme & Democratie*, XXV, nr. 7/8 (juli/augustus 1973, blz. 311 t/m 318).

estb

Mededeling

Jaarvergadering van de Vereniging voor de Staathuishoudkunde

Op 8 december a.s. zal tijdens de jaarvergadering van de Vereniging voor de Staathuishoudkunde het actuele vraagstuk van de inkomensnivellering worden besproken. De vergadering zal plaatsvinden in restaurant-café Esplanade in Utrecht. De preadviezen zullen worden uitgebracht door Prof. Dr. C. de Galan, Drs. J. Hartog, Dr. S. K. Kuipers, Drs. G. R. Mustert en Prof. Dr. A. van der Zwan. 's Middags wordt er een forumdiscussie gehouden. Naast de preadviseurs hebben in dit forum zitting: Prof. C. J. van Eijk, Prof. Dr. W. Albeda, Drs. J. Goedhart, Prof. Dr. J. Pen en Prof. Dr. P. J. Roscam Abbing.

Polarisatie door de werkgevers

A.F. VAN ZWEEDEN

Bij de zo opmerkelijk unanieme en collectieve verwerping van het ontwerp centraal akkoord door de leden van de twee grote werkgeversverbonden is de vraag gerezen door wie of door welk motief die werkgevers zich hebben laten leiden. Ze kwamen op hun ledenvergaderingen massaal in opstand — voor zover die term toepasselijk is op deze gezelschappen — tegen het compromis dat hun voormannen een dag tevoren hadden gesloten. Hoewel de verwerping van het akkoord toch een afkeuring van hun beleid betekende, toonden de voorzitters van de twee verbonden zich allesbehalve bedroefd of teleurgesteld. „Een normale democratische gang van zaken”, zei NCW-voorzitter Van Boven. „Aan het eind van de vergadering voelde ik helemaal niet dat ik was afgegaan; ik kreeg zelfs applaus”, zei VNO-voorzitter Bartels.

De werkgevers, zo mag wel worden geconcludeerd, gaan allerminst gebukt onder het feit dat er geen centraal akkoord is gekomen waarop het kabinet-Den Uyl zo vurig had gehoopt, omdat het daarin een hoeksteen voor zijn beleid zag. Minister Lubbers heeft in een vraaggesprek met *NRC Handelsblad* ontkend dat deze mislukking gezien kan worden als het faillissement van het centraal akkoord als middel tot regulering van de loon- en prijsontwikkeling. Hij schreef het fiasco vooral toe aan de publiciteit rondom het overleg, waarmee hij in het bijzonder doelde op speculaties in sommige kranten over een mogelijk ingrijpen van de regering als het overleg mocht vastlopen. Hij sprak over het „valluik van de publiciteit” en meende dat een omzichtige voorbereiding in veilige beslotenheid het compromis had kunnen redden.

Als Lubbers gelijk heeft, dan alleen voor zover die publiciteit moet hebben aangeslagen bij de werkgevers. Ze voelden toch al niets voor de vrij vergaande concessies van hun onderhandelaars op het punt van de inkomensherverdeling via een centen-procenten operatie en via een vloer in de prijscompensatie die mogelijk moest worden gemaakt door een degressieve vergoeding aan de bovengrens van de salarisschalen.

Mocht het akkoord afspringen, dan zou de regering toch een loonregeling moeten opleggen, zeker met het vooruitzicht op een crisis-situatie als gevolg van de olieschaarste, zo kunnen zij hebben geredeneerd. Bovendien moeten de werkgevers hebben overwogen — het is ook in zekere zin toegegeven door Dr. Bartels — dat de vakbeweging onder de gegeven omstandigheden weinig lust moet voelen voor riskante stakingsacties in de bedrijfstakken als het er straks op aankomt daar de nu verworpen eisen af te dwingen.

Opnieuw zouden de werkgevers zich wel eens kunnen vergissen in de mentaliteit en strijdbaarheid van de werknemers. Toch moeten zij sterk het gevoel hebben gehad, dat nu de tijd voor de grote afrekening met de bonden is gekomen. Anders zou het moeilijk te verklaren zijn, dat zij zo nadrukkelijk een vorm van nivellering afwijzen, die na het grote conflict van dit voorjaar door de industriële bonden was bevochten. De industriële werkgevers legden zich toen wel neer bij een vloer van 150 gulden in de prijscompensatie en een „aftopping” aan de bovenkant. Erkend moet worden, dat zij deze eerste correctie op de inkomensverschillen maar voor één jaar hadden geaccepteerd. Met de bonden hadden zij afgesproken de methode van prijscompensatie aan een studie te laten onderwerpen. De uitkomsten daarvan zouden beslissend zijn voor de compensatie aan het eind van dit jaar en, uiteraard, voor komende jaren.

Wat nu gebeurd is, kan niet anders dan als polarisatie van de kant van de werkgevers worden gezien. De tijd dat de vakbeweging haar voordeel kon doen met de geringe eenheid onder de werkgevers is voorbij. Ze demonstreerden in hun ledenvergaderingen opnieuw dat het hun ernst is met de vorming van een gezamenlijk front.

Van de kant van de vakbeweging is verklaard dat de werkgevers door de verwerping van het ontwerp-akkoord grote risico's van nieuwe sociale onrust oproepen. Die onrust kan worden bezworen als de regering het compromis dat door de voorzitters in de Stichting van de Arbeid was bereikt op grond van

de machtigingswet dwingend gaat opleggen. Overigens gaat minister Boersma daar pas toe over na een nieuwe overlegprocedure met het bedrijfsleven waarbij niet alleen een loonregeling, maar een heel pakket van maatregelen zal worden besproken.

Er zal dan een fase aanbreken waarin weer eens een appel kan worden gedaan op de nationale saamhorigheidsgevoelens in moeilijke tijden.

Het structurele conflict tussen werkgevers en werknemers is daarmee niet opgelost. Het centraal akkoord als middel voor tijdelijke coalities heeft voor de tweede maal gefaald. De enige keer, dat er wel een akkoord kwam — vorig jaar — bood het evenmin een oplossing voor de sociale tegenstellingen. De geheime diplomatie, die Lubbers blijkbaar voorstaat, lijkt mij ook niet het geschikte middel om die fundamentele tegenstellingen te verdoezelen.

Wie naar een verklaring zoekt voor de spanningen die de laatste jaren met steeds grotere frequentie uitbreken, moet zich toch verdiepen in de structurele wijzigingen die de produktieverhoudingen ondergaan. Juist dezer dagen is de studie „Afvloeiingsregelingen in Nederland” van de Stichting Wetenschappelijk Onderzoek Vakcentrales verschenen. Deze studie verdiept zich vooral in de gevolgen van de massa-ontslagen die sinds de sluitingen bij Ankersmit en Noury & Van der Lande in 1965 het na de oorlog gegroeide gevoel van wat grotere zekerheid over de werkgelegenheid een geduchte knauw hebben gegeven. Technologische veranderingen blijken meer dan conjuncturele inzinkingen oorzaak van het uitstoten van arbeidskrachten.

Prof. Dr. J. R. M. van den Brink heeft dit uitstotingsproces rechtstreeks in verband gebracht met de loonexplosie van 1964 en met het feit dat sindsdien de loonkosten de stijging van de arbeidsproductiviteit zijn gaan overtreffen. Op de jaarvergadering van het VNO zei hij, dat de laatste paar jaar een 3 miljard per jaar te weinig in uitbreidingen is geïnvesteerd.

Wat daarvan zij — er is naar ik meen

Haastklus??

In *ESB* van 17 oktober 1973 plaatste de heer Hoffman in een artikel getiteld „Haastklus” enige kritische kanttekeningen bij de in diezelfde maand door de minister van Sociale Zaken gepubliceerde nota inzake de uitvoering van een nieuw werkgelegenheidsprogramma. Om aan te tonen dat de kritiek van de heer Hoffman door een fundament van twijfelachtige kwaliteit is onderbouwd, zal in onderstaande op een aantal van zijn uitspraken nader worden ingegaan.

1. In zijn artikel stelt de heer Hoffman dat de (in juni 1973 verschenen) eerste werkgelegenheidsnota van minis-

reden om te twijfelen aan het lineaire verband rendement-loonkosten-werkgelegenheid — een feit is dat de massa-ontslagen keihard op de werknemer overbrengen dat „alle veranderingen ten spijt, hij in beginsel nog altijd onderworpen (is) aan de wisselvaligheden van de markt en de aard van de gezagsuitoefening van de ondernemer”, zoals Ter Hoeven zegt.

Misschien werkt werkloosheid niet meer als de zweep die de arbeiders tot onderworpenheid en tucht dwingt. Wel is de vrees voor werkloosheid zeker een van de oorzaken van de grotere strijdvaardigheid van de bonden, die door middel van het bedrijvenwerk hun contacten met de basis trachten te versterken. Groenevelt heeft meer dan eens in interviews verklaard dat de sluitingen bij Werkspoor hem tot het inzicht hebben gebracht hoe machteloos de werknemers zijn onder het kapitalistische systeem.

En dat brengt ons op één van de dieperliggende oorzaken van de mislukking van het centraal akkoord. Erkenning van het vakbondswerk in de bedrijven is immers een van de immateriële eisen in het pakket van de vakbeweging die nog niet in het compromis waren begrepen, maar die de werkgevers met het centraal akkoord op de koop toe hadden moeten nemen.

A. F. van Zweeden

DRS. A. H. R. VAN DE MOSSELAER*

ter Boersma haastig in elkaar was gezet.

„De tweede nota”, aldus de heer Hoffman, daarbij doelend op de in oktober 1973 verschenen werkgelegenheidsnota, „is eveneens een haastklus”. Deze laatste uitspraak wordt dan gemotiveerd door de constatering dat de nota „moest worden samengesteld nadat op Prinsjesdag een nieuw werkgelegenheidsprogramma werd aangekondigd”. Wat de heer Hoffman echter vergeet is een stuk realiteit. Naast de permanente bemoeiing van het Ministerie van Sociale Zaken met de ontwikkelingen op de arbeidsmarkt, leverde een eind 1972 door dit ministerie aangevangen studie betreffende de werkgelegenheidssituatie in de stedelijke agglomeraties de onderbouw voor de eerste werkgelegenheidsnota van minister Boersma; de nota van oktober jl. vond haar basis onder meer in de in de eerste werkgelegenheidsnota reeds aangekondigde en in juni 1973 daadwerkelijk aangevangen interne voorbereidende werkzaamheden voor een nieuw programma. Het moge duidelijk zijn dat de relatief korte spanne tijds welke benodigd was voor het samenstellen als zodanig van de definitieve versies van beide nota's, in de realiteit niet heeft betekend dat er sprake was van een „haastklus”.

2. Het is de heer Hoffman onduidelijk, zo stelt hij, hoe minister Boersma, ondanks een aantal door de minister zelf reeds genoemde onzekerheden en ondanks een berekening van het CPB, in de eerste fase van het f. 750 mln. - programma 8.000 arbeidsplaatsen denkt te creëren. „De aantallen die het werkgelegenheidsprogramma noemt”, aldus vervolgt de heer Hoffman, „lijken uit de lucht gegrepen”. Bij zorgvuldige bestudering van zowel de in oktober 1973 door minister Boersma gepubliceerde nota inzake de uitvoering van een nieuw werkgelegenheidsprogramma, als de in september 1973 verschenen berekening van het Centraal Planbureau van de macro-economische gevolgen van het pakket van maatregelen ter bestrijding van de inflatie en de werkloosheid bij een ongewijzigd reëel vrij beschikbaar inkomen, blijkt dat de

heer Hoffman twee zaken door elkaar haalt.

Enerzijds bestaat er een bruto-effect ten aanzien van de werkloosheid vanuit het nieuwe werkgelegenheidsprogramma (in de eerste fase van dit programma zal dit bruto-effect 8.000 arbeidsplaatsen bedragen). Anderzijds bestaat er een netto-effect ten aanzien van de werkloosheid. In de berekening van het CPB is dit netto-effect resultante van het totale pakket van maatregelen ter bestrijding van de inflatie en de werkloosheid, waarbij volledigheidshalve zij vermeld dat het nieuwe werkgelegenheidsprogramma slechts één van de maatregelen uit het totale pakket is. In de in oktober 1973 door minister Boersma gepubliceerde werkgelegenheidsnota wordt dit netto-effect niet berekend. Wel wordt met een netto-effect rekening gehouden, hetgeen blijkt bij kennisneming van de doelstellingen van de in deze nota aangekondigde maatregelen:

„Met deze maatregelen worden op het gebied van de werkloosheidsbestrijding verschillende doeleinden tegelijk nagestreefd. Vooreerst beogen zij een vergroting van de werkloosheid, die uit het aflopen van het eerste en tweede werkgelegenheidsprogramma 1) kan voortvloeien, te bestrijden; ook het hiervoor geleverde BEW-programma 2) kan daartoe een bijdrage leveren. Daarnaast wordt beoogd de werkloosheid, die althans op korte termijn uit de revaluatie voortvloeit, te helpen opvangen. Tenslotte wordt beoogd het peil van de werkloosheid verder, tot meer aanvaardbare proporties, terug te dringen”.

Naast het feit dat er een wezenlijk onderscheid gemaakt moet worden tussen een bruto-effect van een werkgelegenheidsprogramma en een netto-effect van een pakket maatregelen, dient thans nog in dit verband te worden ingegaan op een tweetal uitspraken van de heer Hoffman.

- De eerste betreft de kwestie, dat de aantallen arbeidsplaatsen die het werkgelegenheidsprogramma noemt voor de heer Hoffman uit de lucht gegrepen lijken. In de nota van oktober 1973 staat vermeld, dat
 - a. f. 420 mln. zal worden uitgetrokken voor de vervangende werkgelegenheid voor ca. 5000 man gww (grond-, weg- en waterbouw) en b- en u- (burg. en utiliteitsbouw) personeel;
 - b. f. 80 mln. zal worden uitgetrokken voor de vervangende werkgelegenheid voor ca. 2.000 personen werkzaam op regie- en E-objecten;
 - c. f. 25 mln. zal worden uitgetrokken voor de werkgelegenheid voor ca. 1.000 man in het kader van andere

* De auteur is werkzaam bij het Directoraat-Generaal voor de Arbeidsvoorziening van het Ministerie van Sociale Zaken.

1) Dit programma is in 1972 gestart en loopt in 1973 af.

2) Dit programma is in 1973 gestart; het werd aangekondigd in de eerdergenoemde in juni 1973 verschenen werkgelegenheidsnota.

stimuleringsmaatregelen (zoals 30%-TAP-regeling, schildersregeling).

De hier genoemde aantallen personen zijn berekend aan de hand van ervaringscijfers, welke cijfers zeer hard genoemd kunnen worden gezien de jarenlange ervaring welke het Ministerie van Sociale Zaken heeft met het doen uitvoeren van aanvullende werkgelegenheidsprogramma's.

• De tweede uitspraak betreft de twijfel bij de heer Hoffman of men erin slaagt in de eerste fase 8.000 arbeidsplaatsen en 7.000 scholingsplaatsen te creëren, welke twijfel hij dan wil baseren op onder andere het feit, dat minister Boersma zelf reeds een vijftal onzekerheden noemt die deze aantallen kunnen beïnvloeden. Uit de betreffende nota van minister Boersma blijkt echter dat onder andere de door de heer Hoffman in zijn artikel opgesomde — door minister Boersma genoemde — onzekerheden de regering ertoe hebben gebracht om „tempo en omvang van het programma te laten afhangen van de zich feitelijk voltrekkende ontwikkelingen op sociaal-economisch terrein, dit zowel in opwaartse als neerwaartse richting”.

3. De heer Hoffman merkt vervolgens op, dat „bij de vaststelling van de verdeling van het programma over de provincies is uitgegaan van de provinciale werkloosheidscijfers, waarbij rekening is gehouden met de slechte situatie in de bouwnijverheid”.

Voor de goede orde zij vermeld dat, wat betreft de laatste zinsnede, in de nota van minister Boersma staat vermeld:

„Waarbij rekening is gehouden met zowel relatieve als absolute cijfers die vooral ten aanzien van de bouwnijverheid (gezien de afloop van het eerste en tweede werkgelegenheidsprogramma 1972) een bijzonder accent hebben gekregen”.

De heer Hoffman stelt dan: „Als echter de verdeling van de werkloosheid over de provincies wordt vergeleken met de verdeling van de uit te geven bedragen over de provincies, vraag je je af in hoeverre deze richtlijn is toegepast (zie tabel)”. Aan de hand van de tabel,

Procentuele verdeling van:		
	werkloosheid	bedrag eerste fase
Groningen	6	15
Friesland	5	14
Drenthe	4	14
Overijssel	8	8
Gelderland	9	5
Utrecht	4	0
Noord-Holland	16	6
Zuid-Holland	21	9
Zeealand	3	4
Noord-Brabant	16	17
Limburg	8	8
Totaal	100	100

welke hier, naar wij hopen met goedvinden van de heer Hoffman, nogmaals wordt weergegeven, concludeert de heer Hoffman dat de percentages voor enkele provincies wel erg uiteenlopen. Tevens vraagt hij zich af, of dit geheel aan de bouwnijverheid te wijten zou zijn, en waarom niet vermeld is in hoeverre met de diverse werkloosheidscijfers per provincie rekening is gehouden.

Door ons zal thans worden getracht, zij het globaal, enige orde te scheppen in dit stuk tekst van de heer Hoffman.

In de eerste plaats dient te worden opgemerkt dat, wanneer de heer Hoffman het heeft over de vaststelling van de verdeling van het programma, hij zich wel moet realiseren dat het hier gaat om de verdeling van een bedrag dat is uitgetrokken voor het scheppen van vervangende werkgelegenheid in de bouwsector. Dat bij de verdeling van dit bedrag — ter grootte van f. 500 mln. — over de provincies, de bouwnijverheid een bijzonder accent krijgt, komt ons als een alleszins te verdedigen zaak voor.

Vervolgens dient erop te worden gewezen, dat een verdeling van het bedoelde bedrag over de provincies op basis van de provinciale — let wel: zowel absolute als relatieve — werkloosheidscijfers een volledig ander beeld te zien zal geven dan een verdeling op basis van de relatieve aandelen van de provincies in de totale werkloosheid in Nederland. Beide bases zijn namelijk volledig verschillend: de eerstgenoemde, welke gehanteerd wordt door minister Boersma, gaat uit van zowel absolute als relatieve werkloosheidscijfers; de laatstgenoemde, zoals gebruikt door de heer Hoffman, gaat uit van uitsluitend absolute cijfers.

Tenslotte dient te worden gewezen op de kronkel die in een deel van de redenering van de heer Hoffman is geslopen. Immers, ter controle in hoeverre de door ministers Boersma in zijn nota aangegeven richtlijn is toegepast, vergelijkt de heer Hoffman „zijn” verdeling met die van de minister, waarbij de heer Hoffman dan tevens de suggestie wekt dat bij „zijn” verdeling de bedoelde richtlijn toepassing heeft gevonden. Mede gelet echter op hetgeen in bovenstaande reeds is gesteld betreffende het verschil tussen de door beiden gehanteerde verdelingsbases, kan thans volledigheidshalve worden opgemerkt dat de heer Hoffman drie van de vier essentialia van de richtlijn van minister Boersma niet bij „zijn” verdeling in ogenschouw heeft genomen. Hij heeft namelijk geen rekening gehouden met de relatieve werkloosheidscijfers, noch met de relatieve en absolute werkloosheidscijfers in de bouwnijverheid.

4. De heer Hoffman merkt terecht op, dat de regering diverse malen heeft verkondigd dat de werkloosheid voor een deel structureel is. „Als dit zo is”, zo vraagt hij zich vervolgens af,

„waarom worden dan ouderwetse conjuncturele maatregelen aangekondigd: f. 500 mln. gaat naar projecten die vnl. in de bouwnijverheids sfeer liggen (7.000 arbeidsplaatsen) en f. 20 mln. wordt besteed aan om-, her- en bijscholing (voor 7.000 personen)”. In een voetnoot stelt de heer Hoffman dan:

„Uit deze bedragen en aantallen blijkt duidelijk dat het creëren van scholingsplaatsen veel goedkoper is dan het direkt creëren van arbeidsplaatsen; iets om over na te denken”.

Ook bij deze passage kunnen een aantal opmerkingen worden geplaatst. Zo kan worden gesteld dat de uitspraak, dat de aangekondigde conjuncturele maatregelen ouderwets zouden zijn, geheel voor rekening van de heer Hoffman moet worden gelaten.

Bij de beantwoording van de vraag van de heer Hoffman, waarom f. 500 mln. naar projecten gaat die vnl. in de bouwnijverheids sfeer liggen, dient primair gedacht te worden aan een van de reeds eerder gereleveerde doeleinden van de in de werkgelegenheidsnota aangekondigde maatregelen, nl. dat deze maatregelen vooreerst een vergroting van de werkloosheid die uit het aflopen van het eerste en het tweede werkgelegenheidsprogramma 1972 kan voortvloeien beogen te bestrijden (in het kader van dit laatstgenoemde programma waren begin oktober 1973 ongeveer 7.500 personen werkzaam op b- en u-, gww-, regie- en E-objecten). Ook in de actuele werkloosheids situatie in de bouwnijverheid kan een rechtvaardiging worden gevonden voor deze doelstelling. Daarnaast dient het secundaire werkgelegenheidseffect van aanvullende werkgelegenheidsmaatregelen in de bouwsector niet uit het oog te worden verloren bij het vinden van een antwoord op de vraag van de heer Hoffman.

En tenslotte moet worden vermeld, dat met het schenken van bijzondere aandacht aan de bouwnijverheid duidelijk aansluiting is gezocht bij het advies van de Commissie van Advies voor de Aanvullende Werkgelegenheid van de Raad voor de Arbeidsmarkt.

In verband met deze laatstgenoemde vermelding vragen wij ons overigens af, welke gedeelten van het bedoelde advies van de Raad voor de Arbeidsmarkt de heer Hoffman duidelijk (willen?) lijken en welke niet! Immers, verderop in zijn artikel, daarbij verwijzend naar genoemd advies van de Raad voor de Arbeidsmarkt, stelt de heer Hoffman:

„Begin oktober klaagde de Raad voor de Arbeidsmarkt er echter over, te weinig bij werkgelegenheidsprogramma's te worden betrokken. Diezelfde raad is van mening dat onvoldoende wordt gereageerd op structurele aspecten van de werkloosheid en dat de arbeidsbureaus zowel kwantitatief als kwalitatief onvoldoende zijn bezet. Deze taal lijkt mij duidelijk”.

Tot slot wordt thans stilgestaan bij

Attitudes ten opzichte van onderzoek

Onderzoek behoort bij de moderne maatschappij, waarin veel vooroordelen voorkomen, en die aan elkaar hangt van ingewikkelde verbanden. Goed sociaal onderzoek kan deze vooroordelen aan het licht brengen. Het is merkwaardig te constateren hoeveel verschillende onjuiste attitudes er ten opzichte van onderzoek bestaan.

Een van de veel voorkomende attitudes die er met betrekking tot onderzoek bestaan is die dat onderzoek duur zou zijn. Dat onderzoek vaak veel geld kost, is niet te ontkennen; dat onderzoek soms weinig nieuwe informatie levert, is helaas ook waar. Maar dat onderzoek in de regel te veel geld zou kosten, gemeten naar de geleverde informatie (dat is duur) kan moeilijk staande worden gehouden. Aangezien de beschikking over informatie het beleid kan verbeteren, is het de verhouding tussen enerzijds de kosten van onderzoek en anderzijds de besparing door beleidsverbetering die bepaalt of het onderzoek duur is. Goed beleidsvoorbereidend onderzoek kan tot belangrijke netto-besparingen leiden. Ik spreek uiteraard niet over onderzoek dat onjuist wordt uitgevoerd of niet wordt toegepast.

Een andere veel voorkomende attitude is dat onderzoek „natuurlijk altijd wenselijk is: wie kan daar nu tegen zijn?” Deze houding is het tegendeel van de hiervoor beschreven „duurte-attitude”. Zij getuigt overigens wel van evenveel onbekendheid met onderzoek en is eigenlijk een beledi-

ging voor de goede onderzoeker. Dit misverstand zegt in feite dat de kosten van onderzoek in de regel veel geringer zijn dan de baten van de eruit voortvloeiende beleidsverbetering. Alsof er geen waardeloos onderzoek zou zijn! Goed toegepast onderzoek wordt afgestemd op het beleid dat erop moet worden gebouwd.

Moeilijker is de attitude dat de uitkomsten van onderzoek in de regel voor meer dan één uitleg vatbaar zijn; de uitkomsten zouden multi-interpretabel zijn. Beleid zou daarom niet met onderzoek gediend zijn. Omdat onderzoek de zaken alleen maar moeilijker maakt, kan het beleid beter zijn eigen gang gaan.

Dit misverstand komt veel bij praktijk-mensen voor. In zijn algemeenheid gaat het voorbij aan het feit dat men bij de uitvoering van het beleid niet overeenkomstig de uitkomsten van het onderzoek behoeft te handelen. De uitkomsten van een goed onderzoek zijn namelijk wel voor één uitleg vatbaar. Bij het beleid kunnen die uitkomsten gerust opzij worden gelegd, omdat het beleid daarnaast andere overwegingen kan hebben. Het is nog altijd zo dat het onderzoek beleidsvoorbereidend is, en niet het beleid onderzoek navolgend! In ieder geval is ten gevolge van het onderzoek het inzicht wel verbeterd.

Een derde attitude zegt dat onderzoek alleen maar informatie oplevert, die „we toch allang wisten”. „Heb ik geen gelijk?”, zeggen velen als zij de uitkomsten van

het laatste deel van de in het begin van deze kanttekening aangehaalde uitspraak van de heer Hoffman, alsmede bij de hierbij door hem geplaatste voetnoot.

De aanbeveling van de heer Hoffman, dat het creëren van een scholingsplaats veel goedkoper is dan het direct creëren van een arbeidsplaats iets is om over na te denken, kunnen wij niet onderschrijven: het kostenverschil is er; nadenken daarover zou zinloos zijn. Een geheel andere kwestie is de vraag of er niet meer geld had moeten worden uitgetrokken in de eerste fase van het nieuwe werkgelegenheidsprogramma voor het creëren van scholingsplaatsen, ten einde in meerdere mate dan thans het geval is te reageren op de structurele aspecten van de werkloosheid.

Bij de beantwoording van deze vraag dient naast de f. 20 mln. uit het nieuwe werkgelegenheidsprogramma ook nog het bedrag ad f. 25 mln., dat in het kader van het in juni 1973 aangekondigde f. 250 mln. - programma eveneens voor om-, her- en bijscholing was uitgetrokken, rekening te worden gehouden. In verband met de momenteel bestaande geringe effectueringsmogelijkheden ten aanzien van scholingsmaatregelen, zou het een valse voorstelling van zaken zijn geweest indien in het nieuwe werkgelegenheidsprogramma voor dit doel een groter bedrag dan f. 20 mln. beschikbaar zou zijn gesteld.

5. De constatering van de heer Hoffman dat, hoewel er sprake is van een

verschuiving van de werkloosheid naar de tertiaire sector, de bedragen echter vnl. naar de secundaire sector (industrie plus bouwnijverheid) gaan, is op zich zeer duidelijk te noemen. Deze constatering is naar onze mening bovendien ook nog juist, althans indien men haar in relatie brengt met de eerste fase van het werkgelegenheidsprogramma. (De redenen waarom in deze eerste fase de bouwnijverheid bijzondere aandacht krijgt zijn reeds eerder door ons naar voren gebracht. Inhakend op de in de hierbedoelde passage gebruikte woorden van de heer Hoffman, kan volledigheidshalve worden opgemerkt dat het opvallend is, dat de nota veel werkloosheidscijfers geeft waaruit blijkt dat de grootste aantallen werklozen verwacht kunnen worden bij de bouwvakarbeiders).

In relatie met de tweede fase van het programma verliest de constatering van de heer Hoffman veel van haar juistheid. Immers, „in het kader van de tweede fase”, aldus de nota, „zal het hoofddoel gelegd worden op de beroepsgroepen handels-, kantoor- en onderwijspersoneel, academici, alsmede op de industriële sector, met name de metaalnijverheid”.

6. Wat de heer Hoffman precies bedoelt (of suggereert?) met zijn in onderstaande letterlijk aangehaalde uitspraak, is ons niet geheel duidelijk. Hij stelt namelijk:

„Minister Boersma schrijft dat bij het ontwerpen van het programma voor een belang-

rijk deel aansluiting is gezocht bij de adviezen der diverse raden voor de arbeidsmarkt. Begin oktober klaagde de Raad voor de Arbeidsmarkt er echter over, te weinig bij werkgelegenheidsprogramma's te worden betrokken”.

Tevens dient in dit verband de heer Hoffman te worden gewezen op het d.d. 20 september 1973 door de Commissie van Advies voor de Aanvullende Werkgelegenheid van de Raad voor de Arbeidsmarkt gepubliceerde *Advies over een in het najaar van 1973 in te voeren extra werkgelegenheidsprogramma*. In dit advies, hetwelk gebaseerd is op de aanbevelingen gedaan door de Regionale Raden voor de Arbeidsmarkt, wordt opgemerkt dat de Raad tot dusver niet in de gelegenheid is geweest tijdig en weloverwogen te adviseren over de inhoud en strekking van extra programma's voor aanvullende werkgelegenheid.

Bovenstaande zin van de heer Hoffman was derhalve juist geweest, indien er had gestaan: „Eind september klaagde de Raad voor de Arbeidsmarkt erover, tot dusver te weinig bij werkgelegenheidsprogramma's te worden betrokken”.

7. Tot slot van dit commentaar op het artikel van de heer Hoffman dient nog een ogenblik te worden stilgestaan bij zijn slotconclusie: „Minister Boersma kan zijn werk beter over (laten) doen na een grondig arbeidsmarktonderzoek”. In de in juni 1973 door minister Boersma gepubliceerde werkgele-

een onderzoek lezen. Zij plegen dan over te gaan tot de orde van de dag, waarvan onderzoek geen deel uitmaakt. Het is evenwel vervelend, dat deze mening meestal niet op papier wordt gezet, voordat het onderzoek plaats vindt. De „nette” onderzoeker doet dat overigens wel: hij formuleert hypothesen, publiceert ze in zijn onderzoeksplan, toetst ze aan de werkelijkheid en verwerpt ze al of niet op grond van deze toetsing.

Een enigszins gelijksoortige mening is, dat onderzoek alleen maar bevestigt wat de onderzoeker er zelf in legt. De onderzoeker zou in een cirkel rondraaien. Nu is het natuurlijk altijd nog zo dat ook een onderzoeker niet boven zichzelf kan uitstijgen; wie wel? Maar een goed onderzoeker kan wel afstand nemen van het probleemveld door metterdaad ervan uit te gaan dat het hem niets kan schelen wat er uitkomt; hij moet wetenschappelijk, objectief zijn. Voorts kan de onderzoeker de hypothesen door derden laten stellen.

Een andere, meer redelijke attitude luidt: „Maar dát kun je toch niet onderzoeken”. Dat zeggen zij die wel voor een onderzoek voelen, het wel nodig vinden, maar de mogelijkheden van onderzoek niet kennen. Natuurlijk is niet alles te onderzoeken. Daarom is dit dikwijls een juiste houding ten opzichte van onderzoek. Toch is de onderzoeker vaak tot meer in staat dan men van hem pleegt te verwachten. Als de problematiek goed is gedefinieerd, is het door middel van een doelgerichte benadering van het kernprobleem dikwijls mogelijk toepasselijk onderzoek te verrichten.

Zo heeft schrijver dezes onlangs de meningen benaderd van de bewoners van een nog te bouwen woonwijk (een bij uitstek deskundig beleidsadviseur — ex-minister Schut — meent dat dit niet zou kunnen). De benadering geschiedde door middel van steekproefherweging.

Dat brengt me op een redelijke, desalniettemin onjuiste houding ten opzichte van onderzoek: die van onzekerheid, men voelt zich op glad ijs, vooral als de onderzoeker werkt met zulke ingewikkelde dingen als een economisch model, een „pay-off-matrix”, een zelfwegende steekproef e.d. Dat bij de bepaling van de grootte van een steekproef de grootte van de populatie, waaruit de steekproef genomen wordt, niet meetelt is nog altijd iets geheimzinnigs. Dat non-respons niet wordt verholpen door vergroting van de steekproef is iets onnatuurlijks. Uitkomsten behept met onnauwkeurigheidsmarges zijn ook van die glibberige dingen.

Ik kom tot de volgende conclusie. Attitudes ten opzichte van onderzoek zijn vaak zo onjuist dat het goed zou zijn daartegen iets te doen. Immers, goed onderzoek, dat op toepassing is gericht, komt tot nieuwe ontdekkingen, geeft uitkomsten die voor één uitleg vatbaar zijn, corrigeert vooroordelen en leidt tot een beter beleid.

L. A. van der Linden*

* De auteur is werkzaam bij het Economisch-Technologisch Instituut voor Zuid-Holland.

genheidsnota is aangekondigd, dat f. 10 mln. wordt uitgetrokken voor „verwerkingskosten en research”. Uit dit bedrag zal onder meer een onderzoek worden bekostigd naar de behoeften en mogelijkheden van gerichte werkgelegenheidsmaatregelen in de toekomst.

Gezien de vele, zowel momenteel bestaande als op korte termijn te verwachten acute om een oplossing vragende werkloosheidsproblemen in bepaalde groepen van de beroepsbevolking, heeft de regering naar onze mening terecht niet gewacht op de uitslag van het hierbedoelde onderzoek. Met andere woorden — om in de stijl van de heer Hoffman te eindigen — „het bekende Nederlandse gezegde: „Als het kalf verdronken is, dempt men de put”, kan niet in relatie worden gebracht met het onderhavige werkgelegenheidsprogramma van minister Boersma.

A. H. R. van de Mosselaer

Naschrift

Alvorens ik puntsgewijs inga op het vorenstaande ingezonden stuk vermeld ik eerst in het kort de essentie van mijn betoog in *ESB* van 17. oktober over de nota *Uitvoering van een nieuw werkgelegenheidsprogramma*. Ik schreef dat die werkgelegenheidsnota om de volgende redenen een slecht stuk is:

a. het is onzeker in hoeverre de werkloosheid door de aangekondigde maatregelen zal afnemen;

b. in de nota wordt niet gezegd welke rol de diverse provinciale werkloosheidscijfers bij de verdeling van het programma over de provincies hebben gespeeld;

c. er is onvoldoende rekening gehouden met het karakter van de werkloosheid (structureel en verschuivend naar de dienstensector).

1. Drs. Van de Mosselaer geeft toe dat voor het samenstellen van de werkgelegenheidsnota's (één in juni en één in oktober) slechts een relatief korte spanne tijds nodig was, maar deze nota's, zo voegt hij daaraan toe, zijn gebaseerd op resp. een eind 1972 aangevangen studie betreffende de werkgelegenheidssituatie in de stedelijke agglomeraties en op in juni 1973 aangevangen interne voorbereidende werkzaamheden voor een nieuw programma. Omdat ik niet op de hoogte ben van deze studies en werkzaamheden kan ik niet beoordelen of de slechte kwaliteit van de werkgelegenheidsnota's is veroorzaakt door het gehalte van deze studies c.q. werkzaamheden, of door het feit dat deze onvoldoende zijn benut. De tweede werkgelegenheidsnota is dus geen haastklus. Des te erger.

2. In de nota wordt niet gesproken over een bruto- en netto-effect. Drs. Van de Mosselaer signaleert dan ook terecht dat ik deze twee effecten niet onderscheidde. Als ik het goed begrijp is minister Boersma niet onzeker over de 8.000 arbeidsplaatsen (bruto-effect)

die hij creëert, maar over de prognoses van het CPB (netto-effect); het CPB berekende dat de werkloosheid pas in 1975 met 4.000 personen zal afnemen. De 8.000 arbeidsplaatsen zijn dus niet uit de lucht gegrepen, maar de 4.000 personen. Deze discrepantie tussen bruto- en netto-effect blijft overigens een ingewikkelde en omstrede zaak.

3. Omdat er in de nota onvoldoende gegevens staan, kan ik slechts per provincie de procentuele verdeling van de werkloosheid met die van het bedrag in de eerste fase vergelijken. Bij die vergelijking valt het op dat het Noorden er behoorlijk goed afkomt en het Westen slecht. Dit zegt natuurlijk nog weinig omdat de nota bij de verdeling van de bedragen rekening houdt met de relatieve werkloosheidscijfers en met de werkloosheid in de bouw. Ik heb dit ook niet ontkend, zoals Drs. Van de Mosselaer suggereert. Ik heb alleen gevraagd waarom in de nota niet is vermeld in hoeverre met de diverse werkloosheidscijfers (daar vallen ook de relatieve onder) per provincie rekening is gehouden. Drs. Van de Mosselaer geeft geen antwoord op deze vraag. Ik heb helaas onvoldoende tijd om aan de hand van de *Maandverslagen Arbeidsmarkt* zelf een antwoord op die vraag te zoeken. Ik denk dat het ook de parlementariërs, voor wie de nota in de eerste plaats is bedoeld, aan die tijd ontbreekt. Dat er een kronkel in mijn redenering zit, ontgaat mij. Rekening houdend met de vraag die ik stelde, mogen

m.i. zonder bezwaar de absolute werkloosheidscijfers worden vergeleken met de toegekende absolute bedragen. Bovendien is dit *sociaal gezien* nuttig. Een werkloze is een werkloze. Voor het vaststellen van zijn sociale nood maakt het weinig uit in welke provincie hij woont en wat zijn beroep was.

4. Naar mijn mening dienen werkloosheidsprogramma's een tijdelijk karakter te hebben. Het in de nota aangekondigde programma omvat, zoals Drs. Van de Mosselaer duidelijk schrijft, voornamelijk maatregelen die de werkloosheid in de bouw moeten bestrijden. Dit zijn echter conjuncturele en geen structurele maatregelen. Het programma lijkt veel op de politiek van openbare werken zoals Keynes die aanbeval. Maar de werkloosheid is vnl. structureel i.p.v. conjunctureel, zodat het programma weinig effect zal hebben. Onbewust signaleert Drs. Van de Mosselaer dit ook, gezien zijn opmerking dat de aangekondigde maatregelen „vooreerst een vergroting van de werkloosheid, die uit het aflopen van het eerste en het tweede werkgelegenheidsprogramma kan voortvloeien, beogen te bestrijden”. Op deze wijze blijven we aan de gang. Het is dan ook duidelijk waarom het netto-effect van de werkloosheidsmaatregelen bijna nihil is.

De rest van punt 4 is puristerij. Zonder commentaar te geven, heb ik geciteerd uit het advies van de Raad voor de Arbeidsmarkt; zijn taal was duidelijk, d.w.z. laat geen misverstand toe.

Het is zinvol *na te denken* over het kostenverschil dat er bestaat tussen het creëren van een arbeidsplaats en het creëren van een scholingsplaats. Volgens *Van Dale* betekent nadenken o.a.: nader overwegen, de betekenis of de mogelijke gevolgen nagaan. Nadenken over dit verschil is nuttig omdat niet bekend is — het staat tenminste niet in de nota — wat de invloed van scholing op de werkloosheid is. Scholingsplaatsen zijn weliswaar goedkoper dan arbeidsplaatsen, maar in feite zijn ze moeilijk te vergelijken; door scholing wordt geen arbeidsplaats gecreëerd, maar wordt gepoogd de (structureel) werkloze in aanmerking te doen komen voor passende, reeds bestaande, arbeidsplaatsen. Scholing is daarom van essentieel belang voor het bestrijden van de structurele werkloosheid. Ik kan niet beoordelen of er voldoende geld voor scholing wordt uitgetrokken. Vandaar dat ik mijn opmerking in een voetnoot plaatste; laten wij er eens over nadenken.

5. Ik heb er in de nota niet overheen gelezen dat in de tweede fase van het programma het accent zal worden gelegd op de werkloosheid in de tertiaire sector. Ik heb echter ook het volgende in de nota gelezen: „Omtrent de definitieve hoogte en de aanwending van dat

bedrag (f. 175 mln., L.H.) zal op korte termijn nader beraad plaatsvinden”. Vooral nu de werkloosheid steeds meer structureel wordt, in de dienstensector voorkomt en zich bovendien niet meer alleen in de probleemgebieden voor doet, moet worden geconstateerd, dat dit nadere beraad te laat plaatsvindt en dat de werkloosheidsbestrijding de afgelopen jaren weinig effectief was.

6. Citaten mogen nooit uit hun verband worden gerukt. In het *Advies over een in het najaar van 1973 in te voeren extra werkgelegenheidsprogramma* wordt, zoals Drs. Van de Mosselaer terecht opmerkt, vermeld dat *tot dusver* (tot 20 september jl.) de Raad voor de Arbeidsmarkt onvoldoende werd geraadpleegd. Over de raadpleging na 20 september wordt inderdaad niet gesproken. Hieruit blijkt echter niet of deze Raad thans voldoende inspraak heeft. Het advies van de Raad bevat ook de volgende passage, die Drs. Van de Mosselaer negeert:

„Het is de nadrukkelijke wens van de raad, dat de regering een procedure weet te ontwikkelen waardoor het mogelijk wordt de raad in een vroegtijdig stadium in te schakelen bij de voorbereiding van extra werkgelegenheidsprogramma's, opdat de raad zijn adviserende taak ten aanzien van dit belangrijke onderdeel van het arbeidsmarktbeleid op een verantwoorde wijze kan vervullen” (geciteerd uit *Berichten van de Sociaal-Economische Raad*, no. 300, 1 oktober 1973).

De werkgelegenheidsnota verscheen op 4 oktober. Misschien heeft Drs. Van de Mosselaer gelijk, maar hij heeft het nog niet aangetoond.

7. Ik hoopte dat er achter de nota een niet-gepubliceerde wetenschappelijke fundering school. Dit was een ijdele hoop. Drs. Van de Mosselaer schrijft terecht dat niet moet worden verwacht met maatregelen tot het in juni 1973 begonnen onderzoek gereed is. Het werkloosheidsprobleem bestond echter reeds vóór juni 1973; het onderzoek startte rijkelijk laat. Bovendien had ik van de samenstellers van de nota meer inventiviteit verwacht. Inderdaad moet niet worden verwacht met het dempen van de put als het kalf reeds verdrongen is. Maar ook moet de huidige werkgelegenheidspolitiek de werkloosheid niet pas proberen op te lossen als de kalveren op het ijs dansen.

Het ingezonden stuk van Drs. Van de Mosselaer is grotendeels een herschrijving van de tweede werkgelegenheidsnota. Alleen een ondergeschikt punt als het verschil tussen het bruto- en netto-effect van de maatregelen wordt enigszins uit de doeken gedaan. Ik blijf erbij dat minister Boersma zijn werk beter over kan (laten) doen.

L. Hoffman

T. S. Robertson: Consumentengedrag. Het Spectrum, Utrecht, 197 blz., f. 7,50.

Dit in de Marka-reeks verschenen boek bevat een interdisciplinaire benadering van het consumentengedrag. Behandeld worden o.a. de psychologische grondslagen van gedrag, attitudes en veranderingen daarin, groepsprocessen, de betekenis van sociale klasse en levenswijze enz. De auteur doceert Business Administration aan de Harvard University.

Prof. Dr. F. Hartog: Toegepaste welvaartseconomie. Stenfert Kroese BV, Leiden, 1973, 212 blz., 2e druk, f. 28,50.

De tweede herziene druk van dit boek bevat naast wijzigingen die zijn gebaseerd op veranderde inzichten ook nieuwe paragrafen over kosten-batenanalyse en de problematiek van de externe effecten. Verder zijn de praktische voorbeelden afgestemd op recente ervaringen.

De eerste druk is besproken door Prof. Dr. J. Tinbergen in *ESB* van 8 januari 1964.

Prof. Mr. J. van Soest: De directe werking van rechtsbeginselen in het stellige belastingrecht. FED BV, Deventer, 1973, 47 blz., f. 8,75.

Preadvies voor de Belastingconsulentendag '72, met discussiebijdragen van Prof. Mr. Ch. P. A. Geppaart en Prof. Mr. J. P. Scheltens.

Perspectief wereldvraag in de 70er jaren. Economische Voorlichtingsdienst, Den Haag, 1973, 202 blz., f. 25.

Deel I bevat schattingen op lange termijn (tot 1980 en 2000) over bevolkingsgroei, toeneming van de produktie, het inkomen en de wereldhandel. Voorts bevat dit deel de macro-economische prognoses van het Hudson Institute inzake de ontwikkelingsgang van de moderne staten naar een post-industriële maatschappij.

In deel 2 wordt een schets gegeven van de koopkrachtniveaus in de wereld in het begin van de jaren zeventig. In aansluiting daarop worden van 76 landen statistische kerngegevens vermeld met een korte uiteenzetting van de huidige economische structuur en de vooruitzichten op middellange termijn.

De bedoeling van deze uitgave is de ondernemer behulpzaam te zijn bij het opstellen van een exportpolitiek op lange termijn.